

Finansirano od strane Evropske unije

Hedayah
countering violent extremism

PROGRAM JAČANJE OTPORNOSTI MLADIH NA RADIKALIZACIJU I NASILNI EKSTREMIZAM (BYRVE)

- Priručnik za facilitatore -

Ovaj program je razvijen u okviru projekta *Mladi za promenu: Jačanje otpornosti mladih u Srbiji kroz angažovanje, liderstvo i razvoj kognitivnih i socio-emocionalnih veština*

Beograd, Srbija

2020

Ova publikacija je napravljena uz finansijsku podršku Evropske Unije. Njen sadržaj je isključiva odgovornost PIN-a i ne odražava nužno stavove Evropske Unije niti organizacije Hedayah.

SADRŽAJ

UVOD	3
MODUL 1: Identitet	12
Prilog uz Modul 1	20
MODUL 2: Jačanje samopouzdanja i stvaranje pozitivne slike o sebi	21
Prilog uz Modul 2	27
MODUL 3: Asertivna komunikacija	28
MODUL 4: Konstruktivno rešavanje problema	36
Prilog uz Modul 4	44
MODUL 5: Zauzimanje tuđe perspektive i rešavanje konflikata	45
Prilog uz Modul 5	51
MODUL 6: Empatija i prihvatanje	56
Prilog uz Modul 6	63
MODUL 7: Stereotipi i predrasude	65
Prilog uz Modul 7	71
MODUL 8: Diskriminacija	73
Prilog uz Modul 8	79
MODUL 9: Interkulturalna osetljivost i kulturološke sličnosti i razlike	82
Prilog uz Modul 9	88
MODUL 10: Kultura i identitet	92

UVOD

Obrazovanje adolescenata i mladih o mirnom rešavanju konflikata i prevenciji nasilja je prepoznat kao jedan od najvažnijih aspekata obrazovanja koji treba biti promovisan na globalnom nivou (UNICEF, 1999). Stoga, neophodno je edukovati mlade ljude da razumeju i primenjuju termine kao što su tolerancija, solidarnost, interkulturalne i međugrupne razlike. Ovaj vid mirovnog obrazovanja bi trebalo da ostavi pozitivne posledice ne samo na međuljudske odnose mladih, već i na njihovu psihološku dobrobit, razvoj i bezbednost.

Programi osnovnog i srednjeg obrazovanju u Srbiji sadrže građansko vaspitanje kao jednu vrstu mirovnog obrazovanja. Međutim, ono nije obavezan predmet, što znači da jedan deo mladih nikad ne iskusi građansko vaspitanje kao deo formalnog obrazovanja. Skorašnja evaluacija rezultata građanskog vaspitanja pokazuje da mnogi učenici nisu stekli znanja o osnovnim pojmovima predmeta, što dovodi u pitanje ukupan domašaj znanja o temama koje se obrađuju u okviru ovog predmeta (Baucal, Džamonja Ignjatović, Pavlović, & Damnjanović, 2019). Stoga, institucionalno obrazovanje se ne može smatrati najvažnijim izvorom informacija o mirnom rešavanju konflikata, prevenciji nasilja ili poštovanju međugrupnih razlika. Uzevši u obzir da je srpsko društvo i dalje pod uticajem skorašnjeg građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji, ne iznenađuje činjenica da mladi u Srbiji pokazuju visok stepen međuetničke intolerancije koja je praćena osećajem lične i nacionalne nesigurnosti (Popadić, Pavlović, & Mihailović, 2019).

Iako je formalno obrazovanje jedan od krucijalnih faktora za razvoj stavova u adolescenciji, ono nije jedino – roditelji i vršnjaci su, kao i mediji, takođe važan faktor u razvoju stavova kod adolescenata. U tom periodu mladi preispituju svoja verovanja, istražuju nove izvore informacija o svetu što obično dovodi do preispitivanja ličnih i socijalnih identiteta i potencijalno vodi krizi identiteta (Kidwell, Dunham, Bacho, Pastorino, & Portes, 1995). Ta kriza čini adolescenta izuzetno podložnom uticajima grupa koje nude „stabilan“ grupni identitet sa jasno definisanim normativnim vrednostima i bihevioralnim obrascima kao što su navijačke grupe, religiozni fanatici, nacionalisti ili ksenofobične grupe (Hogg, 2014). Prihvatanje takvih identiteta može dovesti do razvoja ekstremnih stavova ili ponašanja prema članovima drugih grupa što može proizvesti međugrupnu intoleranciju, konflikte i potencijalno nasilje koje može eskalirati u radikalizaciju i nasilni ekstremizam. Stoga, neophodno je pronaći mehanizme za izgradnju rezilijentnosti mladih na takve uticaje i samim tim smanjiti rizik od usvajanja negativnih međugrupnih stavova i ponašanja. Građenje rezilijentnosti na negativne uticaje bi trebalo da bude deo institucionalnih mirovnih kurseva. Međutim, srpski obrazovni sistem ne

nudi obuhvatan program za to, te je neophodno implementirati alternativne obrazovne programe koji bi imali slične ishode.

U poslednjih 20 godina mnogo pažnje je posvećeno istraživanjima strategija i implementacija programa za prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma. Mnogi od njih su bila fokusirani na oblasti gde je međuetnička netrpeljivost obično praćena nekim ekstremističkim poduhvatima, kao u Istočnoj Africi (*Community resilience to violent extremism in Kenya, 2016; The Kenya transition initiative program, 2014; The Garissa youth program, 2008; Somalia Youth livelihoods program, 2011*). Drugi su bila fokusirani na pružanje naučnog razumevanja fenomena radikalizacije, kao što je SAFIRE (2013). Treća grupa su oni programi koji su bili fokusirani na nastavne metode koji pospešuju građenje rezilijentnosti na radikalizaciju i nasilni ekstremizam (RNE) (*Teaching approaches that help to build resilience to extremism among young people, 2011; TERRA, 2013; RAN, 2019*). U Srbiji je jedan od takvih programa bio implementiran od strane Helsinškog odbora za ljudska prava (Prevenција radikalnog ekstremizma među srednjoškolicima [*Prevention of radical extremism among high school students*], 2018), međutim, program nije obuhvatio opštu populaciju učenika, već samo one koji su bili inicijalno zainteresovani za učešće u programu. Većina pomenutih programa su usmerena na terorizam kao finalni ishod procesa radikalizacije i fokusirani su na prevenciju radikalnih ponašanja, pre nego na primarnu prevenciju koja podrazumeva faktore rizika za RNE. Uopšte uzev, primarna prevencija je ključna za identifikaciju mladih koji su pod rizikom od razvijanja bilo kog oblika RNE, uključujući i ideje i ponašanja, kako bi se oni suzbili pre nego što proces radikalizacije započne.

Jedan od programa fokusiran na prevenciju radikalizacije, nasuprot suzbijanju terorizma, je TERRA program (Terorizam i radikalizacija [Terrorism and Radicalization]) sastavljen od strane Evropske mreže preventivnih i nastavnih programa (*European Network-Based Prevention and Learning Program*). Edukativni deo programa je bio implementiran kao kurikulum sastavljen od radionica koje uključuju sledeće teme: lični i socijalni identitet, društvene uloge, asertivna komunikacija, rešavanje konflikata, empatija, kritičko mišljenje i društvene promene (Sklad & Park, 2016). Program je težio izgradnji rezilijentnosti na RNE kod mladih bez eksplicitnog pominjanja tih termina, već pre putem osnaživanja mladih da razviju veštine koje bi ih zaštitile od nasilnog ekstremističkog ponašanja.

Među ciljevima TERRA projekta najvažniji su bili (1) pregled i opis metoda i pristupa za skrining žrtava, prepoznavanje znakova radikalizacije i saveti za unapređenje rehabilitacije terorista; (2) formiranje priručnika sa preporukama za stručnjake kao što su nastavnici, socijalni radnici, kreatori politika; (3) pravljenje obrazovnog programa o temama važnim za prevenciju, prepoznavanje i suzbijanje radikalizacije. Mi smo, stoga, preuzeli TERRA-in pristup kao osnovu za pravljenje obrazovnog programa za mlade u Srbiji. Kako bismo implementirali ideje koje nisu direktno saopštene u TERRA programu, ali se čine nezaobilaznim za programe prevencije RNE, uglavnom smo se oslanjali na savremene psihološke teorije socijalnih identiteta i radikalizacije; takođe smo se oslanjali na druge programe koji pokrivaju teme važne za izgradnju rezilijentnosti kod mladih, kao što je samopouzdanje (Murphy, 2013). Pored toga, s obzirom na to da se specifični kulturni kontekst mora uzeti u obzir prilikom pravljenja sličnih programa, takođe je korišćen izveštaj o prevenciji radikalnog ekstremizma u Srbiji koji je sproveden od strane Helsinškog odbora za ljudska prava Srbije. Konačno, prilikom pravljenja ovog programa korišćeni su rezultati pre-test studije sa ciljem ispitivanja stavova srednjoškolaca o drugim etničkim grupama i mapiranja različitih faktora rizika koji mogu voditi ka radikalizaciji i, posledično, nasilnom ekstremizmu (*Research report: results of a baseline study, 2020*).

TERRA projekat je težio da obezbedi znanje o društvenopsihološkim faktorima koji su ključni za proces radikalizacije, kao i da primeni ta znanja u radu sa svojim target grupama (nastavnicima, kreatorima politika, novinarima itd.). Kao teorijsku podršku, autori su iskoristili Mogadamov model „Stepenište do terorističkih poduhvata“ [Moghaddam, *“The Staircase to Terrorist act”*] (Moghaddam, 2005). Ovaj model konceptualizuje razvoj terorističkog ponašanja kroz šest faza (prizemlje + pet faza), od kojih svaki podrazumeva sve ekstremnije okolnosti koje vode sve ekstremnijem ponašanju. Ove faze će biti opisane, ali ćemo se fokusirati na prve tri (prizemlje + 2 faze) s obzirom na to da su one najrelevantnije za primarnu prevenciju RNE. Više faze uključuju percepciju nasilnog ponašanja kao prihvatljive mogućnosti, stoga su manje relevantni za primarnu prevenciju i neće ovde biti detaljnije opisani.

- Najniži stadijum, prizemlje, se odnosi na uočavanje nepravde i relativne deprivacije koja se češće javlja kao nepravda u odnosu na grupu, nasuprot percepciji pozicije pojedinca u grupi. Drugim rečima, osoba ima doživljaj da je njena grupa u nepovoljnijoj poziciji od drugih i to doživljava kao nepravdu. Uz ovu perspektivu se javlja i osećanje pretnje ličnom i češće socijalnom identitetu – osoba smatra da je distinktivnost grupnog

identiteta ugrožena od strane (uglavnom) većinskih identiteta. Pretnja po socijalni identitet ugrožava optimalno razlikovanje u identitetu pojedinca, odnosno balans između asimilacije (uključivanje sebe i drugih u socijalne kategorije; biti sličan drugima) i diferencijacije između pojedinca i drugih (Brewer, 1991). Stoga, pretnja identitetu je uglavnom praćena osećanjem neophodne, ali nevoljne asimilacije sa drugom grupom. Osećaj pretnje identitetu može imati izuzetno negativne posledice, posebno za adolescente koji stalno preispituju svoje i lične i socijalne identitete i mogu razviti nenormativne obrasce ponašanja kao posledicu te pretnje. Prepoznavanje da osoba pati od osećanja deprivacije, oseća pretnju identitetu i percipira nepravdu može biti korisno i za osobu i za društvo, te je prepoznavanje simptoma ključno za primarnu prevenciju RNE.

- Osećanje relativne deprivacije i nepravde, kao i osećanje pretnje identitetu, motivišu neke pojedince da stupe u prvu fazu i traže rešenja nepravednom tretmanu. U ovoj fazi osoba traži legitimna rešenja za unapređenje svoje pozicije, kao što je ubeđivanje vodećih kreatora politika da razumeju manjinsku kulturu ili uključivanje u demokratske procese donošenja odluka. Pojedinač takođe može pribеći i drugim rešenjima kako bi unapredio svoj položaj, kao što je pristupanje grupama koje nude osećanje pripadnosti i bezbednosti. Na ovom mestu se javlja rizik od pristupanja ekstremističkim grupama; stoga, prepoznavanje da osoba ispoljava pomenute obrasce ponašanja treba da posluži kao alarm za potencijalni razvoj ponašanja koje vodi ka RNE.
- Ako su prethodno pomenuti pokušaji borbe za prava sopstvene grupe neuspešni, moguće je da će pojedinac izmestiti agresiju i početi druge da krivi za svoju poziciju u grupi, što ga pomera u drugu fazu. U ovoj fazi agresija se usmerava na druge grupe, koje pojedinac smatra odgovornim za pretnju svom identitetu. Kada je reč o manjinskim grupama, druga grupa je uglavnom većinska grupa ili grupa koja se percipira kao da ima tendencije ka dominaciji; kada je reč o grupama koje čine većinu, druga grupa na koju usmeravaju agresiju je obično neka manjinska grupa. Polarizacija između sopstvene i druge grupe postaje jača, slično onoj koja se dešava prilikom eskalacije konflikta. Ovo može navesti osobu da razvije spremnost da ispolji fizičku agresiju i pokuša da se suprotstavi onima koje opaža kao neprijatelje.

- U narednim fazama radikalizacije pojedinac postaje podložan uticaju paravojnih, ekstremističkih i terorističkih organizacija koje nude rešenje za njegovo nezadovoljstvo i za reformisanje društva na način koji se percipira kao optimalan za sopstvenu grupu koja je tretirana nepravedno. Ovde osobe moralno opravdavaju nasilne činove prema drugoj grupi i penju se na četvrti i peti stadijum čiji je rezultat stvarno fizičko nasilje.

Iako je Mogadamov model empirijski podržan, nejasno je koji trenuci su kritični za tranziciju iz jedne u drugu fazu. Drugim rečima, nejasno je koja je razlika između pojedinca koji prelazi na viši stadijum u odnosu na pojedinca koji ostaje na nižem. Međutim, pre svega smo zainteresovani za niže nivoe: prizemlje i prve dve faze, kako se čini da su ova tri najrelevantnija za primarnu prevenciju. Istraživanje Dosjea i saradnika (2012) pruža koristan okvir za razumevanje zašto mladi ljudi odlučuju da postanu članovi desničarskih organizacija, što može voditi razvoju ekstremističkog ili čak terorističkog ponašanja. Slično Mogadamu (2005), ističu da su opažena distanca u odnosu na druge ljude i socijalna nepovezanost važne determinante naklonosti ka desničarskim idejama među članovima većinske etničke grupe (Holandžani) i, posledično, nasilnih težnji ka drugoj grupi. Rezultati njihovog istraživanja sugerišu da je opažena distanca u odnosu na druge ljude pod uticajem unutargrupne anksioznosti, pretnje po socijalni identitet i relativne individualne deprivacije; nasuprot ovome, socijalna nepovezanost je pod uticajem relativne kolektivne deprivacije, nacionalne identifikacije (negativno!) i opažene nepravde. Stoga deluje smisljeno usmeriti se na distancu, unutargrupnu anksioznost, pretnju po identitet i deprivaciju kao faktore rizika za RNE. Važno je naglasiti da je ovaj model, za razliku od Mogadamovog modela, usmeren na većinsku populaciju (Holandžane), te stoga grupne razlike manjina-većina moraju biti uzete u obzir. Ipak je očigledno da se neke determinante ekstremizma ne menjaju u zavisnosti od statusa grupe: percipirana pretnja identitetu, individualna deprivacija, kolektivna deprivacija i opažena nepravda. Iako je ovo istraživanje usmereno na desničare, ovaj okvir se može primeniti i na druge ekstremističke organizacije, kako nedavno objavljene studije ukazuju na to da su sržni motivi ekstremista nezavisni od smera ideologije koju zastupaju (Stankov, Knežević, Saucier, Radović, & Milovanović, 2018). Ovo konkretno znači da je pristup prevenciji sličan kod svih vrsta ekstremizma, tako da programi prevencije lako mogu obuhvatiti većinu njih.

Na osnovu svega navedenog, verujemo da je za prevenciju tendencija ka RNE kod mladih ključno usmeriti se na osnaživanje mladih da razumeju razlike između grupa, da grade

egalitarne umesto hijerarhijskih pogleda na društvene grupe i da svoje sopstvene socijalne identitete grade na inkluzivniji način. Vodeći se TERRA modelom, kreiraćemo deset 45-minutnih radionica za srednjoškolce. Svrha radionica je da izgrade otpornost na RNE kroz osnaživanje studenata da prepoznaju međugrupne razlike i da ih poštuju, kao i kroz to da sopstvene socijalne identitete učine fleksibilnijim i inkluzivnijim. Inkluzivnost socijalnog identiteta se odnosi na to koliko inkluzivno osoba definiše grupu kojoj pripada u odnosu na kombinaciju višestrukih preklapajućih kategorija (Van Dommelen, Schmid, Hewstone, Gonsalkorale, & Brewer, 2015). Dakle, što osoba ima inkluzivniji socijalni identitet, to je spremnija da prihvati nekog ko je delimično pripadnik sopstvene grupe (npr. pripadnik sopstvene nacionalne grupe, ali pripadnik druge religijske grupe) kao člana sopstvene grupe. Iz toga sledi da što osoba ima inkluzivniji socijalni identitet, to će je veći broj ljudi smatrati pripadnikom sopstvene grupe. Uzevši u obzir da je percepcija unutargrupnih odnosa relevantna za rane faze radikalizacije (Moghaddam, 2005), razvijanje inkluzivnih socijalnih identiteta bi mogao biti važan faktor za smanjivanje rizika od RNE. Inkluzivnost socijalnog identiteta je važna i za razvijanje interkulturalnih veština koje pojedincu mogu pomoći da razume i poštuje kulturne razlike, što je još jedan važan faktor smanjivanja rizika od RNE. Radionice će takođe obuhvatati pojmove unutargrupne pristrasnosti, stereotipa, predrasuda i diskriminacije, i stoga osnažiti učenike da postanu tolerantniji na razlike između grupa i da ih prihvataju.

Pored međugrupnih veština, radionice će pokriti i komunikacijske veštine i konstruktivno rešavanje konflikata. Komunikacijske veštine poput asertivne komunikacije su neophodne za razvoj pozitivnog identiteta kod adolescenata tako što ih čine otpornijim na negativni uticaj grupe (npr. Tsang, Hui, & Law, 2012). Razvoj ovakvih veština će pomoći studentima da odolevaju pritisku da se uključe u aktivnosti u kojima ne žele da učestvuju. Asertivna komunikacija je takođe korisna prilikom rešavanja konflikata (Vera, Shin, Montgomery, Mildner, & Speight, 2004), što predstavlja sledeću temu kojom će se radionice baviti. Ovde ćemo se fokusirati ne samo na interpersonalne, već i na intergrupne konfliktne situacije, pripremajući studente da postupaju razumno kada se u takvoj situaciji nađu. Druga važna tema o kojoj je važno da mladi ljudi nauče je empatija. Kako je jedna meta-analiza o tome kako poboljšati međugrupne stavove potvrdila pozitivne efekte empatije i treninga zauzimanja tuđe perspektive (Beelmann & Heinmann, 2014), smisljeno je uključiti i ove teme u naš program.

Ovaj program sastoji se iz deset radionica koje će pokriti navedene teme: identitet, samopouzdanje, asertivna komunikacija, rešavanje konflikata, empatija, stereotipi, predrasude, diskriminacija, kultura i problemi vezani za kulturni identitet. Cilj ovog programa je da izgradi rezilijentnost na radikalizaciju i nasilni ekstremizam kod mladih kroz podučavanje o temama relevantnim za prevenciju radikalizacije. Nakon ciklusa radionica, mladi lideri iz svakog odeljenja biće odabrani demokratskim putem. Biće uključeni u organizovanje događaja u svojim lokalnim zajednicama sa ciljem da pokrenu diskusiju o temama koje su pokrivene programom i nastave da šire ideju međugrupne tolerancije.

Reference

- Baucal, A., Džamonja Ignjatović, T., Pavlović, Z., & Damjanović, K. (2019). *Evaluacija efekata predmeta građansko vaspitanje - 10 godina posle*. Građanske inicijative.
- Beelmann, A., & Heinmann, K. S. (2014). Preventing prejudice and improving intergroup attitudes: A meta-analysis of child and adolescent training programs. *Journal of applied developmental psychology, 35*(1), 10-24.
- Bonnell, J., Copestake, P., Kerr, D., Passy, R., Reed, C., Salter, R., ... & Sheikh, S. (2011). Teaching approaches that help to build resilience to extremism among young people. *Department for Education (DFE): Research Report DFE-RR119*.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and social psychology bulletin, 17*(5), 475-482.
- Bujak Stanko, R. & Kisić, I. (2018). *Prevenција nasilnog ekstremizma među srednjoškolicima*. Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd.
- Doosje, B., van den Bos, K., Loseman, A., Feddes, A. R., & Mann, L. (2012). "My In-group is Superior!": Susceptibility for Radical Right-wing Attitudes and Behaviors in Dutch Youth. *Negotiation and Conflict Management Research, 5*(3), 253-268.
- Fountain, S. (1999). *Peace education in UNICEF*. Unicef, Programme Division.
- Hogg, M. A. (2014). From uncertainty to extremism: Social categorization and identity processes. *Current Directions in Psychological Science, 23*(5), 338-342.
- Khalil, J., & Zeuthen, M. (2014). A case study of counter violent extremism (CVE) programming: Lessons from OTI's Kenya transition initiative. *Stability: International Journal of Security and Development, 3*(1).
- Kidwell, J. S., Dunham, R. M., Bacho, R. A., Pastorino, E., & Portes, P. R. (1995). Adolescent identity exploration: A test of Erikson's theory of transitional crisis. *Adolescence, 30*(120), 785-794.
- Marret, J. L., Feddes, A. R., Mann, L., Doosje, B., & Griffioen-Young, H. (2013). An overview of the SAFIRE project: a scientific approach to finding indicators and responses to radicalisation. *Journal Exit-Deutschland. Zeitschrift für Deradikalisierung und demokratische Kultur, 2*, 123-148.

- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American psychologist, 60*(2), 161.
- Murphy, B. (2013). *How to Increase Your Self-esteem*. London: Mind 2013.
- Research report: results of a baseline study*: (2020). Beograd: Psychosocial Innovation Network
- Popadić, D., Pavlović, Z., & Mihailović, S. (2019). *Mladi u Srbiji 2018-2019*. Fridriech Ebert Stiftung.
- Radicalization Awareness Network. (2019) *Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism. Training for first-line practitioners*.
- Sklad, M., Park, E. (2016). *Educating for Safe and Democratic Societies: The Instructor's Handbook for the Civic and Social Competences Curriculum for Adolescents UCARE*. de Drvkkery.
- Stankov, L., Knežević, G., Saucier, G., Radović, B., & Milovanović, B. (2018). Militant extremist mindset and the assessment of radicalization in the general population. *Journal of Individual Differences*.
- Tsang, S. K., Hui, E. K., & Law, B. (2012). Positive identity as a positive youth development construct: A conceptual review. *The Scientific World Journal, 2012*.
- United States Agency for International Development Somalia (2012). *Somali Youth Livelihoods Program Final Evaluation*. Vienna, VA: USAID.
- Van Dommelen, A., Schmid, K., Hewstone, M., Gonsalkorale, K., & Brewer, M. (2015). Construing multiple ingroups: Assessing social identity inclusiveness and structure in ethnic and religious minority group members. *European Journal of Social Psychology, 45*(3), 386-399.
- Van Metre, L. (2016). *Community Resilience to Violent Extremism in Kenya*. United States Institute of Peace.
- Vera, E. M., Shin, R. Q., Montgomery, G. P., Mildner, C., & Speight, S. L. (2004). Conflict resolution styles, self-efficacy, self-control, and future orientation of urban adolescents. *Professional School Counseling, 73-80*.
- Young, H. F., Zwenk, F., & Rooze, M. (2013). A review of the literature on radicalisation; and what it means for TERRA. *TERRA, May*.

MODUL 1

Identitet

Tema	Ova tema predstavlja početnu tačku za ceo program radionica koje se tiču osnaživanja mladih i prevencije radikalnih i ekstremističkih ponašanja. Istraživanja pokazuju da je jedan od ključnih faktora rizika za razvoj ovakvih ponašanja i pristupanje ekstremističkim grupama nestabilnost tj. kriza identiteta, karakteristična za adolescente (Bizina & Gray, 2014; Borum, 2014). Tokom ovog perioda, mladi su podložni uticaju drugih, te često usvajaju tuđe radikalne stavove, jer su još uvek u procesu razvoja kritičkog mišljenja neophodnog za izgradnju kapaciteta za formiranje sopstvenih stavova. Veliki broj radikalnih i ekstremističkih grupa, koje promovišu ovakve stavove, nude osećaj podrške i pripadnosti, što ih čini posebno privlačnim za mlade ljude koji su u procesu razvoja svog identiteta (Moghaddam, 2005). Kada pristupe ovakvim grupama, mladi uglavnom o tome ne govore odmah, ali se u njihovom ponašanju ispoljavaju neki indikatori ideologije takvih grupa, poput diskriminacije učenika ili grupa učenika u školskom kontekstu. Na uticaj ekstremističkih grupa i razvoj radikalnih stavova i ponašanja posebno su vulnerabilne osobe koje su žrtve diskriminacije i nasilja, osobe koje opažaju da je njima ili njihovoj grupi naneta nepravda (Moghaddam, 2005) i osobe sa veoma slabo razvijenom mrežom prijatelja (McCauley & Moskalkenko, 2014). Stoga je kod sprovođenja ovakvih radionica važno izgraditi stabilno, sigurno i kohezivno okruženje u kom će se učenici osećati dobro te posledično iskoristiti stečena znanja kao resurs za razvoj identiteta. Pretpostavka je da, ukoliko se učenici svesno bave svojim identitetima i stavovima, verovatnije je da će razviti razumevanje i poštovanje prema tuđim mišljenjima i preferencijama (TERRA Toolkit Manual).
Ciljevi	Ciljevi ove prve radionice su: upoznavanje sa učenicima; uspostavljanje pozitivne klime i poverenja unutar odeljenja; razvoj osećanja pripadnosti zajednici, kao i osećaj razumevanja od strane drugih; smanjenje pristrasnosti i neprijateljstva prema drugima u kulturološki heterogenim zajednicama; razvoj svesti o sličnosti sa drugima u odeljenju; razvoj svesti o različitim socijalnim ulogama koje svaka osoba ima; razvoj iskustva grupne pripadnosti, ali uz dozu individualnosti koja svakog pojedinca čini otpornim na neželjene uticaje grupe.
Ciljna grupa i broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Potrebni materijalni	Flipchart, flomaster, 30 papira sa <i>Ja sam</i> rečenicama, olovke
Životne veštine koje će biti unapređene	Razumevanje pojma identiteta, razumevanje društvenih uloga, grupna kohezivnost, osećaj pripadnosti

Preliminarna aktivnost (5 min)

Predstavite se učenicima, a zatim kažite sledeće svojim rečima: *Ideja je da zajedno prođemo kroz deset radionica sa različitim temama u okviru par meseci, gde će svaka radionica trajati po jedan čas. Cilj je da kroz razgovor, vežbe i druženje pomognemo vama da steknete neke nove veštine, ali i vi nama da unapredimo naše postojeće. Radionice su zasnovane na raznim psihološkim teorijama i mogu da vam koriste onda kada treba da se nosite sa različitim svakodnevnim ličnim i društvenim životnim situacijama. Ove veštine mogu biti korisne za unapređenje komunikacije i konstruktivno rešavanje sukoba sa ljudima iz vašeg okruženja (prijateljima, članovima porodice, neznancima), a takođe pomažu unapređenje zajednice u kojoj živite, učite i radite, kao i društva u celini. Možda vas baš ove radionice mogu podstaći na razmišljanje o stvarima koje niste primećivali ranije. Da li vam se dopada ovaj naš plan?* Potom, pustiti učenike da izraze svoje mišljenje i odgovoriti na potencijalna pitanja. Takođe, predočiti učenicima da će na ovoj prvoj radionici imati priliku da se predstave u jednoj od narednih aktivnosti, tj. čim definišu pravila.

AKTIVNOST 1: Definisane pravila (5 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Definisane pravila kojih će se facilitator i učenici pridržavati tokom narednih radionica;
- Probiranje leda pre nego što se predstave;
- Uspostavljanje jednakog odnosa između facilitatora i učenika.

Uputstva:

Hajde za početak da definišemo pravila igre koja će važiti i na sledećim radionicama. Voleo/la bih da vi predložite pravila koja su vama važna, a ja ću ih ovde zapisati kako bismo mogli s vremena na vreme da se podsetimo. Šta mislite, čega je bitno da se svi pridržavamo na ovim časovima?

Ako učenici ne pokažu inicijativu, facilitator treba da da ideju, npr. *dok jedan priča, ostali aktivno slušaju* i da ih ohrabri da sami smisle šta je važno. Zapisati pravila na flipchart papir. U nastavku radionice, ukoliko se neko ne pridržava pravila, podsetiti učenike na njih. Ohrabriti učenike da, ukoliko se facilitator ne pridržava pravila, treba da ga/je podsete na njih. Ukoliko učenici ne predlože pravila poput “nema vređanja drugih”, “tretiramo jedni druge s poštovanjem”, “ne smeujemo se jedni drugima”, predložiti im da se i to uvede kao pravilo.

Kada su pravila zapisana, facilitator treba da kaže učenicima *Da li se slažete da ja budem neko ko vraća na pravila ako ih prekršimo?* Ideja je da time učenici daju facilitatoru legitimitet da ih vrati na pravila ukoliko ih prekrše. Takođe, reći učenicima da ako primete da neko krši pravila, treba da odreaguju.

Ukoliko baš ne pokažu nikakvu inicijativu, možete samostalno ispisati navedena pravila:

1. *Dok neko govori, ja ga poštujem tako što pažljivo slušam i ne prekidam ga.*
2. *Ne smajem se podrugljivo onome što moj/a drug/arica govori i ne osuđujem tuđe postupke¹.*
3. *Ne ponižavam i ne vređam druge, čak iako ja smatram da je sve što pričam šala.*
4. *Lični primeri koje dajemo u toku radionica moraju ostati poverljivi i ne smeju se širiti van učionice.*
5. *Tretiraću druge onako kako želim da oni mene tretiraju.*

AKTIVNOST 2: Upoznavanje (10 minuta)

Ciljevi aktivnosti:

- Upoznavanje sa učenicima;
- Upoznavanje učenika sa idejom identiteta

Uputstva:

Voleo/la bih da se sada svako od vas predstavi, kako bismo se upoznali. Hajde neka svako od vas, redom, kaže svoje ime i jednu reč koja ga dobro opisuje. Nakon toga, par iz klupe treba da kaže još jednu reč koja opisuje osobu koja se upravo predstavila. Krenuti redom od prve klupe (eventualno demonstrirati vežbu uz pomoć učenika/ca iz prve klupe); ako učenici predlože drugačije, usvojiti njihov predlog. Ukoliko predlože da svakoga treba da predstavi najbolji prijatelj, odbiti (zbog odeljenskih zvezda i onih koji nisu previše bliski ni sa kim). Ako krenu nasumično da govore o drugim učenicima, podsetiti ih na pravila. Ako predlože da, pored

¹ Tema osuđivanja može biti pokretač rasprave i mladi mogu tvrditi da oni imaju pravo da osuđuju druge. Postarajte se da im bude jasno da je sasvim razumljivo da se oni ne slažu sa postupcima drugih ljudi, ali da vode računa o tome da ne generalizuju neslaganje sa nečijim postupkom na omalovažavanje celokupne ličnosti osobe. Na kraju krajeva, svi osuđujemo, ali je bezbolnije osuditi postupak nego ličnost. Takođe, mi možemo imati svoje mišljenje o drugim ljudima, ali ne treba da povređujemo i mučimo njime, baš zato što se često događa da nismo bili u pravu. Nikada ne možemo da znamo celu životnu priču svake osobe, zato treba ljudima pristupati sa poštovanjem i ostaviti prostora i tome da naše mišljenje može biti pogrešno. Ako facilitator uvidi da je ova tema učenicima posebno važna i pobuđujuća, razraditi je uz negovanje nekonfliktne i prihvatajuće atmosfere.

predstavljanja, napišu svoja imena na neko vidljivo mesto (kako bi ih facilitator naučio), razmotriti tu ideju sa celim odeljenjem i usvojiti ako se slažu.

Kada završe predstavljanje, postaviti pitanja: *Koliko vas se slaže sa osobinom koju vam je drug/drugarica iz klupe pripisao/la? Podignite ruke. A koliko vas se ne slaže? Zašto?*

Zatim objasniti učenicima koncept identiteta. Prodiskutovati šta za nas znače osobine koje sami sebi pripisujemo, a šta one koje nam drugi pripisuju. Na koji način to kako nas drugi vide oblikuje našu sliku o sebi?

Objasniti sledeće definicije identiteta:

- Osobine koje pripisujemo sami sebi i osobine koje nam pripisuju drugi
- Uloge koje imamo u društvu, njihova značenja, očekivanja koja one nose, i inkorporiranje u sliku o sebi
- Znanje osobe da pripada određenoj društvenoj grupi

AKTIVNOST 3: Ja sam... (10 minuta)

Kako bi učenici razumeli koncept identiteta, pokazati im sopstvenu ličnu kartu, ili neki dokument (članska karta za biblioteku, indeks,...). Koristiti primere sa dokumenta kako bi se ilustrovali višestruki opisi koji se pripisuju jednoj osobi. Pozvati se na njihove samo-opise i opise od strane drugih iz prethodne aktivnosti, kako bi se ovo pojasnilo.

Zatim podeliti učenicima papir sa 10 započetih *Ja sam...* rečenica (Prilog uz radionicu). Dati nekoliko (ne previše) primera kako se te rečenice mogu završiti i zamoliti učenike da urade isto koristeći iskaze koji se odnose na njih. Naglasiti da ne moraju da popune svih 10, ali da bi bilo dobro da popune bar pet. Naglasiti da su papiri anonimni i da mogu da se osećaju slobodno da napišu bilo šta o sebi. Aktivnost se radi samostalno, u tišini. Facilitator može da se šeta po učionici, ne bi li pratio kako učenici napreduju i pružili pomoć onima kojima ide sporije.

Uputstvo za facilitatore:

- Papiri moraju biti anonimni, ali ih facilitator skuplja na kraju sledeće aktivnosti (Aktivnost 4). Ohrabrite učenike da na neki način označe papire, tako da mogu da prepoznaju koji je njihov, ali da pri tome ne otkriju svoj identitet.
- Ako je učenicima teško da smisle šta da napišu, dajte im dva primera (npr. "ja sam devojka"; "ja sam sestra") i napomenite da mogu da napišu bilo šta što smatraju da ih opisuje.

- Učenici mogu da referiraju na fizičke, društvene, psihološke, ili sveobuhvatne opise sebe. Fizički opisi odnose se na njihove fizičke i demografske osobine (“Ja sam visok/a”; “Imam 16 godina”); psihološki opisi odnose se na ličnosne karakteristike (“Ja sam fin/a prema drugima”); socijalni opisi odnose se na pripadnost grupi ili na društvene uloge (“Ja sam član fudbalskog kluba”; “Ja sam ekološki aktivista/kinja”); sveobuhvatni opisi su oni koji nadilaze sve navedene kategorije, poput “Ja sam ljudsko biće”.

AKTIVNOST 4: Podela uloga (10 min)

Ciljevi aktivnosti

- Da učenici razumeju šta su društvene uloge i kako su povezane sa identitetom;
- Da učenici postanu svesni raznovrsnosti društvenih uloga;
- Da učenici razumeju razliku između društvenih uloga, ličnih osobina i fizičkih osobina.

Uputstva:

*Pošto sada imamo pojmove kojima je svako od vas opisao sebe, hajde da malo proučimo ove rečenice koje ste napisali. Vaši opisi mogu da se svrstaju u tri kategorije: lične osobine, fizičke karakteristike i društvene uloge. **Lične osobine** su pridevi koji opisuju ko smo mi, kako se ponašamo, mislimo i osećamo. **Fizičke karakteristike** opisuju kako izgledamo. **Društvene uloge** su uloge koje svi mi imamo, a koje su definisane našim članstvom u određenim grupama, ili socijalnim kontekstom. Na primer, kada bismo sada otišli napolje da igramo fudbal, svako od nas bi imao neku ulogu u fudbalskom timu (napadač, golman); kada smo u prodavnici, imamo ulogu kupca, a zaposleni imaju ulogu prodavca; u učionici svi imate ulogu učenika. Znači, u različitim situacijama, imamo različite uloge.*

Ukoliko je potrebno, facilitator može navesti još primera socijalnog identiteta/uloga, kako bi zadatak bio lakši. Cilj ove aktivnosti je da se učenicima približe različite uloge koje pojedinac ima u društvu, kao i različiti načini kategorizacije. Kako bi se izbeglo jačanje međugrupnih različitosti, facilitator ne bi trebalo da eksplicitno pominje atribute koji referiraju na etničku, nacionalnu, ili religijsku pripadnost; verovatno je da će učenici spontano pomenuti neki od ovih atributa.

Dobro, pošto smo sada naučili kako možemo da kategorišemo različite načine na koje opisujemo sebe, hajde da pokušamo da razvrstamo svaku od rečenica koje ste napisali u ove kategorije. Pored svakog atributa koji ste pripisali sebi napišite kojoj grupi pripada. Možete da

koristite i skraćenice (LO - lične osobine, FO - fizičke osobine, DU - društvene uloge). Neke od atributa ćete možda moći da svrstate u više grupa - to je u redu. Ako se setite još neke "Ja sam..." rečenice koju biste dodali, slobodno dodajte i svrstajte je u jednu od ovih grupa. Nemojte se potpisivati na papire, pošto smo rekli da su oni anonimni. Umesto toga, ostavite na papiru neki znak, ili nešto nacrtajte, kako biste kasnije znali da je to vaš papir.

Kada učenici završe, facilitator skuplja papire.

Diskusija

Razgovarati o tome koje su to kategorije u koje su svrstali najveći broj svojih samoopisa. Da li imaju jednu ili više društvenih uloga? Koliko? Da li je bilo nekih samoopisa koje im je bilo teško da razvrstaju? Zašto im je bilo teško?

Informacije za facilitatore

- Može biti korisno ako su neke kategorije prikazane učenicima na tabli/flipchartu/projektoru.
- Takođe, može koristiti da se facilitator prošeta po odeljenju dok učenici pišu i da eventualno pomogne onima koji nemaju ideju šta da napišu.
- Ukoliko učenici postavljaju pitanje o osobinama koje je teško klasifikovati (poput uzrasta), treba podstaći diskusiju o tome da su neke fizičke i demografske karakteristike povezane sa drugim ulogama ili identitetima i da zahtevaju određena ponašanja (npr. Moramo se ponašati pristojno u školi jer smo učenici).

Završna aktivnost: Diskusija (5 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Ustanoviti šta je glavna poruka koju treba da zapamte sa ove radionice
- Osvrnuti se kroz diskusiju na glavne ciljeve radionice:
 - Učenje o identitetu i društvenim ulogama
 - Razumevanje složenosti pojma identiteta
 - Osveščivanje višestrukih društvenih uloga i grupnih identiteta
 - Primećivanje sličnosti između sopstvenog i tuđih identiteta
 - Razvijanje osećaja pripadnosti i socijalne kohezije unutar odeljenja
- Kroz veoma kratku diskusiju sumirati šta su glavne **poruke** aktivnosti kroz koje su učenici prošli na radionici, kao i zašto su značajne:

1. Identitet obuhvata mnogo različitih aspekata na osnovu kojih vi uvek možete da kažete „Ovo sam ja!“
2. Na moj identitet utiče ono kako me drugi ljudi vide.
3. Niko nema samo jednu ulogu, već mnogo njih i one se mogu dopunjavati.
4. Razni ljudi imaju iste uloge kao i ja.
5. Sličniji/a sam ljudima u svojoj okolini nego što sam mislio/la, ali ono što me čini različitim od većine me čini posebnim.

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

- Bizina, M., & Gray, D. H. (2014). Radicalization of Youth as a Growing Concern for Counter-Terrorism Policy. *Global Security Studies*, 5(1).
- Borum, R. (2014). Psychological vulnerabilities and propensities for involvement in violent extremism. *Behavioral sciences & the law*, 32(3), 286-305.
- McCaughey, C., & Moskalenko, S. (2014). Toward a profile of lone wolf terrorists: What moves an individual from radical opinion to radical action. *Terrorism and Political Violence*, 26(1), 69-85.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American psychologist*, 60(2), 161.
- Sklad, M., & Park, E. (2016). *Educating for Safe and Democratic Societies: The Instructor's Handbook for the Civic and Social Competences Curriculum for Adolescents UCARE* (pp. 25-31). Middelburg: University College Roosevelt.
- TERRA - Manual with recommendations for a broad group of front-liners: teachers, prison warders, policemen, social and youth workers, journalists and policy makers.

PRILOG uz Modul 1

Dopuni *Ja sam* rečenice pridevima ili ulogama koje te opisuju. Možeš napisati bilo šta što misliš da te opisuje.

1. Ja sam _____
2. Ja sam _____
3. Ja sam _____
4. Ja sam _____
5. Ja sam _____
6. Ja sam _____
7. Ja sam _____
8. Ja sam _____
9. Ja sam _____
10. Ja sam _____

Dopuni *Ja sam* rečenice pridevima ili ulogama koje te opisuju. Možeš napisati bilo šta što misliš da te opisuje.

1. Ja sam _____
2. Ja sam _____
3. Ja sam _____
4. Ja sam _____
5. Ja sam _____
6. Ja sam _____
7. Ja sam _____
8. Ja sam _____
9. Ja sam _____
10. Ja sam _____

MODUL 2

Jačanje samopouzdanja i stvaranje
pozitivne slike o sebi

Tema	Samopouzdanje se direktno nadovezuje na temu ličnog identiteta, zato što odražava pozitivnu sliku o sebi i verovanje osobe da je u stanju da postigne ono što želi. Sniženo samopouzdanje može biti jedna od posledica krize identiteta u periodu adolescencije, pa je samim tim cilj ove radionice da osnaži mlade na putu ka budućnosti. Hipoteza koja stoji iza značaja ove radionice jeste da je veća verovatnoća da će mladi razviti otvorenost i prihvatanje drugih koji se razlikuju od njih ukoliko imaju podršku da budu ono što jesu, odnosno ukoliko nauče da prihvataju sebe (Weidenfeld, 2002).
Ciljevi	Da mladi: Nauče elemente svog identiteta u odnosu sa drugima; Razumeju koliko je važno i korisno prihvatiti sebe; Zakorače na put koji vodi izgradnji zdravog samopouzdanja i samozadovoljstva; Prihvate slabosti i vrednuju vrline, sa ciljem sticanja realistične slike o sebi i drugima; Nauče kako da postignu emocionalni balans, pouzdanost u sopstvene kapacitete, integritet i stavove; Naprave korak ka sazrevanju identiteta kroz prihvatanje sebe i drugih.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Štampan materijal iz Priloga (puta 30), PP prezentacija (ako nema mogućnosti, osmisliti alternativu ili ispisati ono što je u Prilogu na hamer papiru).
Životne veštine koje će biti unapređene	Samoprihvatanje, saosećanje (sa sobom i drugima), samodisciplina, strategije prevladavanja i suočavanja sa stresnim/neprijatnim činjenicama/situacijama.

AKTIVNOST 1: Uvodna igra *Afirmacije* (10 min)

Uputstva: Započeti opservacijom - *Na prethodnoj radionici smo pričali o identitetu i karakteristikama koje imamo, a potencijalno ih i delimo sa drugim ljudima. Tada ste pisali rečenice koje počinju sa „Ja sam...“. Da li se sećate šta ste pisali? Volela bih da sada malo razmislite o tome da li ste napisali više negativnih ili pozitivnih stvari o sebi.* Dok učenici misle (1-2 min) postavite ispred njih hamer papir, tablu ili prezentaciju, na kojoj ste napisali sledeće:

1. Započni rečenicu „Ja“ izjavom („Ja sam dobra sestra“).
2. Izbegavaj da koristiš „ne“ ili „nisam“ (Bolje je reći „Ja sam jaka“, umesto „Ja nisam slaba“).
3. Budite koncizni² (što više reći, uz što manje reči).
4. Budite precizni (Bolje je reći „Ja razbijam kako pevam balade“, nego „Ja lepo pevam“).
5. Koristite sadašnje vreme.
6. Uključite priloge koji odražavaju vaš doživljaj neke radnje: samopouzdanost, uspešno, graciozno, carski, vanserijski...
7. Ovakve rečenice se nazivaju *afirmativne* i one se odnose isključivo na tebe i tvoje ponašanje, ne na druge ljude.

Pročitajte naglas ove rečenice i usput ih pojasnite, pa kažite učenicima: *Sada bih voleo/la da svako od vas smisli po jednu rečenicu koja bi vas najbolje predstavila, uz pomoć ovih smernica.* Dati učenicima par minuta da osmisle rečenicu i potom redom ići i svakome dati priliku da je iskaže, ali samouvereno, jasno i glasno! S obzirom na to da je ovo tek druga radionica, možete ih ponovo zamoliti da prvo kažu svoje ime, pa rečenicu, samim tim je veća verovatnoća da ih upamtite.

Diskusija: Dajte priliku učenicima da kažu svoje mišljenje o ovoj aktivnosti. Možete im pomoći sledećim pitanjima:

1. *Kako ste se osećali dok ste izgovarali ove rečenice?*
2. *Koliko često se izjašnjavate o sebi na ovaj način?*

² Ukoliko primetite da ne razumeju bilo koju reč, pojasnite. Ne ispitujte pojedinačno, to može uticati negativno na samopouzdanje! Možete podstaći učenike na razmišljanje, ukoliko se ukaže prilika, o tome da je u redu da se nešto NE ZNA, kao i da je strah od neznanja takođe odraz sniženog samopouzdanja. Kada smo sigurni u sebe, u stanju smo da prihvatimo da će UVEK postojati stvari koje ne znamo. Važno je i da facilitator bude slobodan da kaže NE ZNAM, što predstavlja najbolji primer za učenje po modelu.

3. Šta mislite, čemu služe ovakve rečenice i kada se upotrebljavaju? (Afirmativne rečenice služe da podignu samopouzdanje, tako što su formulisane pozitivno i navode osobu da na realističan način procenjuje svoje mogućnosti i da veruje u sebe).

AKTIVNOST 2: Edukativni deo *Slika o sebi i Samopouzdanje* (10 min)

Reći sledeće učenicima: *Cilj prethodne aktivnosti bio je da započnemo priču o samopouzdanju. Da li bi neko želeo da nam objasni šta je to?* Podstaknite učenike da probaju da daju odgovor i da se ne boje greške. Objasnite dalje: *Trebalo bi da naučimo da razlikujemo pojmove slika o sebi i samopouzdanje (Durant, 1997). **Slika o sebi** predstavlja sve što vi verujete da jeste, činjenice o vama, onako kako vi sebe vidite. Ona uključuje razne uloge koje igrate kod kuće, u školi, vaša interesovanja, šta volite ili ne volite, nade, snove, strahove, brige, crte ličnosti, raspoloženja, vrednosti, religijska uverenja, snage, slabosti, itd. Slika o sebi se menja sa odrastanjem, ali je mi uvek doživljavamo kao deo svog identiteta (prihvatamo prošlost i ono što nas čeka u budućnosti). Upravo je lista koju ste sastavljali na prethodnom času samo mali deo vaše slike o sebi. Nakon ovoga pitati da li je učenicima jasno sve što je rečeno.*

Potom reći (uz PP prezentaciju, slajd 1): *Sada je vreme da kažemo šta znači samopouzdanje u odnosu na sliku o sebi. **Samopouzdanje** je ono što mislite i osećate o sopstvenoj slici o sebi, odnosno vaše mišljenje o sebi, evaluacija. Ono može biti pozitivno i negativno. Ukoliko se osećate dobro u onim stvarima koje su vama važne, vaše samopouzdanje je pozitivno.*

Navedite sledeći primer za razlikovanje dva pojma: *Recimo, devojka je tvrdoglava. To je činjenica i deo njene slike o sebi. Međutim, ona može imati sniženo i povišeno samopouzdanje zbog toga, u zavisnosti kako se ophodi prema tom aspektu slike o sebi. Recimo, ona može misliti kako je prava srećnica što se zahvaljujući toj svojoj osobini uglavnom izbori za ono što želi. Tada se oseća dobro i samopouzdana. Takođe, ona može misliti da je baš nezgodno biti tvrdoglav jer je ljudima ta njena osobina često naporna i ona se boji da će zbog svoje tvrdoglavosti izgubiti prijatelje. Šta mislite o ovom primeru?* Pokrenite diskusiju. Jedna od pouka ovih primera jeste da treba prihvatiti one aspekte koje ne možemo promeniti i pronaći prednosti u istim.

Diskusija: Podstaknite razgovor sledećim pitanjima:

1. Kada kažemo za nekoga da nema samopouzdanja?
2. Da li postoji neopravdano samopouzdanje?

3. *Kako izgleda osoba sa premalo samopouzdanja?*
4. *Kako izgleda osoba sa previše samopouzdanja?*

Zaključak: Trebalo bi istaći da **zdravo** samopouzdanje podrazumeva jak osećaj sopstvene vrednosti, shvatanje i prihvatanje svojih slabosti, i vrednovanje svojih snaga. Kada imate zdravo samopoštovanje i samopouzdanje, prepoznajete urođenu vrednost svih ljudi, uključujući i sebe.

AKTIVNOST 3: Vežba Poređenje (15 min)

Uputstva: Učenicima reći sledeće: *Sada ću vam podeliti papire na kojima imate dva zadatka (Prilog). Pažljivo pročitajte uputstvo i popunite ono što se traži.* Dajte učenicima nekih 4-5 minuta za ovu aktivnost.

Diskusija: Nakon što je vreme isteklo, postavite im sledeća pitanja:

1. *Kako se osećate sada kada ste uradili ovaj zadatak?*
2. *Da li se često poredite sa drugim ljudima?*
3. *Šta mislite o upoređivanju i da li možete da navedete primer?*
4. *Da li poređenje ima neke dobre strane ili su one samo loše?*
5. *Kako je povezano poređenje sa drugima i samopouzdanje?*

Zaključak (PP prezentacija, slaid 2): Predočiti učenicima (svojim rečima) da je naše samopouzdanje niže onda kada se poredimo sa osobama koje smo idealizovali, ali da i te osobe imaju svoje mane, nesigurnosti i probleme. Potom, naše samopouzdanje je lažno kada se poredimo sa lošijima od sebe, zato što i sami znamo koliko smo nesigurni kada uopšte moramo da se poredimo sa nekim. Smisao ove vežbe jeste da učenici shvate da samopouzdanje ne treba da zavisi od poređenja sa drugim ljudima, već merilo treba da budu naše vrednosti, stavovi i ciljevi. **Zdravo samopouzdanje postoji i bez obzira na to da li drugi ljudi postižu uspeh ili ne.** Ukoliko dozvolimo da poređenje utiče na to kako se osećamo po pitanju sebe, dolazimo do toga da će se naše samopouzdanje smanjiti onda kada ljudi sa kojima se poredimo postanu uspešniji ili nevažni za poređenje. U suprotnom, **pravo samopouzdanje je stabilno, nezavisno i nalazi se u nama.** Ovo ne morate preneti učenicima od reči do reči, mnoge stvari će se pomenuti kroz diskusiju. Ipak, budite sigurni da ste tokom radionice pokrili osnovna načela.

Dodatna pitanja za diskusiju: *Zašto je važno da budemo svoji, a samim tim i drugačiji? Zamislite da svi na svetu imaju ista interesovanja i talente, šta bi se dogodilo? Zamislite da na svetu postoji samo jedna životinja i jedna biljka...*

AKTIVNOST 4: Rezime i evaluacija (10 min)

Uputstva: Otpočnite aktivnost sledećom izjavom – *Hajde sada zajedno da ponovimo ono što smo do sada naučili, tako što ćemo istaći koji faktori utiču na povišenje, a koji na sniženje samopouzdanja. Probajte vi, a ja ću pisati na tabli ono što kažete.* Podelite tablu na odeljak ZA i PROTIV, pa u iste upisujte ono što učenici nabrajaju. Kada završe sa nabranjem faktora, prodiskutujte ih; bilo bi dobro da se fokusirate na nekoliko faktora i da diskutujete o njihovim uticajima na samopouzdanje.

Diskusiju završite ovom izjavom: *Sada se već nalazimo na samom kraju radionice, pa me zanima da li imate nekih pitanja, da li je nešto ostalo nejasno i da li neko želi da podeli još nešto sa razredom?*

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

Durant, C. (1997). *A Facilitator's Guide for "Self-esteem"*. Montreal: The Concerted Concerted Literacy Councils of Quebec.

Murphy, B. (2013). *How to Encrease Your Self-esteem*. London: Mind 2013.

Schab, L., M. (2013). *The Self-esteem Workbook for Teens*. Oakland: Raincoast Books.

Weidenfeld, H. W. (2002). Constructive conflicts: tolerance learning as the basis for democracy. *Prospects*, 32(1), 95-102.

<https://positivepsychology.com/self-esteem-worksheets/>

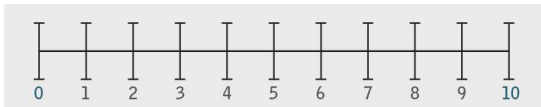
PRILOG uz Modul 2

VEŽBA - Poređenje

Na levoj strani napiši imena tri osobe (mogu biti i nadimci, a čak i tvoja šifra za tu osobu) sa kojima se upoređuješ, a one čine da se osećaš bolje po pitanju sebe. Nakon toga, zaokruži broj na skali samopouzdanja koja se nalazi ispod, kako bi izrazio kako se osećaš od 1 do 10 po pitanju sebe, u odnosu na te ljude.

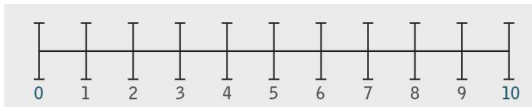
Na desnoj strani napiši imena tri osobe (mogu biti i nadimci, a čak i tvoja šifra za tu osobu) sa kojima se upoređuješ, a one čine da se osećaš gore po pitanju sebe. Nakon toga, zaokruži broj na skali samopouzdanja koja se nalazi ispod, kako bi izrazio kako se osećaš od 1 do 10 po pitanju sebe, u odnosu na te ljude.

1. _____
2. _____
3. _____

veoma loše srednje veoma dobro

1. _____
2. _____
3. _____

veoma loše srednje veoma dobro

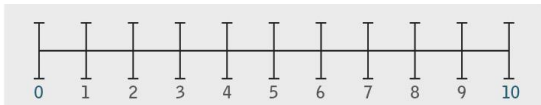

VEŽBA - Poređenje

Na levoj strani napiši imena tri osobe (mogu biti i nadimci, a čak i tvoja šifra za tu osobu) sa kojima se upoređuješ, a one čine da se osećaš bolje po pitanju sebe. Nakon toga, zaokruži broj na skali samopouzdanja koja se nalazi ispod, kako bi izrazio kako se osećaš od 1 do 10 po pitanju sebe, u odnosu na te ljude.

Na desnoj strani napiši imena tri osobe (mogu biti i nadimci, a čak i tvoja šifra za tu osobu) sa kojima se upoređuješ, a one čine da se osećaš gore po pitanju sebe. Nakon toga, zaokruži broj na skali samopouzdanja koja se nalazi ispod, kako bi izrazio kako se osećaš od 1 do 10 po pitanju sebe, u odnosu na te ljude.

1. _____
2. _____
3. _____

veoma loše srednje veoma dobro

1. _____
2. _____
3. _____

veoma loše srednje veoma dobro

MODUL 3

Asertivna komunikacija

Tema	Ova radionica je vrlo značajna za temu izgradnje identiteta, odnosno pouzdanosti u sopstvene integrativne kapacitete, stavove i vrednosti. Naime, veštine asertivne komunikacije omogućuju ljudima da na adekvatan način ostvare svoje ciljeve i težnje, a da pritom ne oštete druge ljude (Vihar, 2013). Takođe, one pružaju zaštitu i podršku u situacijama kada osoba treba da se izbori za sebe, bez upliva agresivnosti ili prisilnog konformiranja. Vežbe asertivne komunikacije podjednako uključuju poziciju slušaoca i govornika, te na taj način omogućuju multiperspektivizam i predstavljaju korak napred u razvoju empatije (Yadav, & Iqbal, 2009).
Ciljevi	Da mladi: Postanu svesni različitih identiteta i uloga koje neka osoba ima u različitim situacijama i uticaja istih na ponašanje; Prepoznaju i cene benefite višestrukih uloga; Razumeju potrebu za kompromisom između različitih uloga u okviru jednog identiteta; Nauče elemente svog identiteta u odnosu sa drugima; Postanu svesni uticaja grupe i tuđih uloga na njihove sopstvene; Postanu otporni na uticaj grupe; Razumeju koliko je važno i korisno biti asertivan; Razumeju korake koji vode razvoju asertivnosti.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Lopta; Papirići sa slovima A, B, C, D (Aktivnost 3); Projektor za video, PP prezentacija uz Radionicu 3
Životne veštine koje će biti unapređene	Asertivnost, interpersonalne veštine, razumevanje drugih, izbegavanje konflikta, samouverenost, odolevanje pritisku grupe.

AKTIVNOST 1: Uvod *Teško je reći ne kada...* (10+5+5 min)

Uputstvo: Prenesite učenicima sledeće: *Hajde da započnemo ovu radionicu tako što ćemo svi ustati i napraviti jedan veliki krug oko klupa. Ja ću vam dati jednu lopticu, a zadatak je da onaj ko drži lopticu smisli jedan primer i započne ga ovom rečenicom: „Teško je reći ne kada...“.* Možete dati svoj primer, kao što je kada vas dobri drugari nagovaraju da idete u izlazak, a vi morate rano ujutru da ustanete. Potom nastavite sa instrukcijom: *Onaj ko završi rečenicu treba da doda loptu osobi koja će sledeća da kaže kada je teško reći ne i tako u krug. Nemojte dodavati loptu istim učenicima, da bi što više osoba uspelo da izrazi svoje mišljenje. Ukoliko su učenici nemirniji, možete koristiti neki drugi predmet umesto lopte, koji se ne baca, već se dodaje, da ne biste pravili nered. Na primer, može poslužiti neki ukrašen štap („talking stick“), koji recimo u indijanskoj kulturi drži osoba koja ima reč, dok drugi učesnici ćute. (10 min)*

Puštanje videa: Nakon što se učenici vrate na svoja mesta kažite im da biste voleli da, pre diskusije i pitanja, zajedno pogledate jedan video. Pre nego što počnete samu radionicu pripremite projektor, kako ne biste gubili vreme. Zatim pustite video na sledećem linku:

<https://www.youtube.com/watch?v=o8BkzvP19v4> (5 min)

Diskusija (5 min): Nakon ove aktivnosti možete se pozabaviti kratkom diskusijom. Najbolje je započeti pitanjem šta učenici misle o videu koji ste prikazali. Verovatno će učenici imati mnogo komentara. Važno je da im objasnite da ljudi nisu „glupi“ što se konformiraju grupi. Postarajte se da im bude jasno da su razni mehanizmi duboko utkani u našu biologiju i da su tokom evolucije služili za zaštitu. Na primer, antilopa koja vidi svoje krdo koje beži neće ostati sama da se ne bi konformirala, već će potrčati da bi izbegla potencijalnu opasnost. Ipak, u mnogim situacijama treba razmisliti o smislu koji stoji iza aktivnosti neke grupe i promisliti „svojom glavom“ o tome da li se treba uključiti u aktivnost. Nastaviti sa sledećim pitanjima za diskusiju:

1. *Šta ste zaključili iz ovog snimka?*
2. *Da li se vama nekada dogodilo da se nađete u sličnoj situaciji?*
3. *Da li često uradite nešto zato što mislite da će to drugi ljudi ceniti ili zato što to očekuju od vas, a vama se to ne dopada?*
4. *Da li vas drugi često pritiskaju da nešto uradite, a da toga niste ni svesni?*

Dakle, prvi korak je da shvatimo da nas neko pritiska na nešto i da nam se samo činilo da nemamo slobodan izbor. Tek onda kreće pravi rad na tome kako na lep način reći 'ne'.

Proverite da li neko od učesnika ima konkretan primer o kojem bi voleo/la da razgovara, a uz pomoć kojeg možete proći kroz prethodna pitanja. Naredna potpitanja mogu biti od koristi:

1. *Ko te je naterao da uradiš ono što nisi želeo? (ne traži se ime osobe, već funkcija)*
2. *Zbog čega si to uradio/la?*
3. *Kako je to učinilo da se osećaš?*

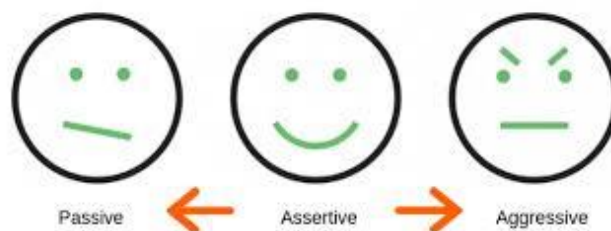
Zaključak koji sledi iz aktivnosti: (ponoviti ukratko učenicima) 1. Uloga koju igramo u grupi/društvu često utiče na naše postupke, jer osećamo da se od nas nešto očekuje; 2. Ukoliko želimo da promenimo naše ponašanje, možemo da odaberemo grupe/uloge koje nam dopuštaju da se ponašamo onako kako nam prija, sve dok ne štetimo sebi i ljudima u našoj okolini; 3. Takođe, možemo da se suprotstavimo grupi na **asertivan način** i da prihvatimo potencijal za pozitivan/negativan ishod (da grupa prihvati/odbaci naš stav).

AKTIVNOST 2: Edukativni deo Šta je asertivnost? (10 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Da nauče šta je asertivnost;
- Da nauče kako u svakodnevnom životu da prepoznaju situacije u kojima treba da budu asertivni, a ne agresivni ili pasivni;
- Da nauče kako izgleda asertivna komunikacija.

Uputstva: PP prezentacija, slajd 1

Ukratko objasniti učenicima na sledeći način šta predstavlja slika: *Asertivno ponašanje se nalazi u sredini, između agresivnog i pasivnog. Neko ko ne izražava svoje mišljenje i lako se konformira³ vrednostima drugih ljudi ili grupa, može biti okarakterisan kao pasivan. Neko ko*

³ Proveriti da li učenici znaju šta ova reč znači. Može se desiti da neko od njih samostalno pomene konformiranje – u tom slučaju proveriti da li ostali učenici razumeju značenje. Ukoliko vam se učini da postoje još neke reči koje su potencijalno nepoznate, pitajte učenike i razjasnite.

izražava svoje mišljenje kroz nepoštovanje i omalovažavanje drugih ljudi smatra se agresivnim. Neko ko je asertivan, sa druge strane, pronalazi balans između ova dva oblika ponašanja tako što izražava sopstveno mišljenje, ali uzima i mišljenje drugih u obzir na miran i pozitivan način. Kada se neko ponaša asertivno, veća je verovatnoća da će postići svoje ciljeve, da neće potpasti pod uticaj drugih i da će zavrediti poštovanje i razumevanje svojih sagovornika. Takođe možete koristiti ovu skalu prilikom objašnjavanja različitih motivacija kod ljudi – pasivne osobe bi dozvolile drugome da pobjedi, asertivne osobe bi se postarale da obe strane pobjede, dok bi agresivne osobe želele da one budu jedini pobjednici. Ovaj primer se takođe može primeniti na ostvarivanje ciljeva.

Nakon ovoga treba pitati učenike da li su razumeli o čemu se radi i proveriti to kroz primer. Učenicima se može ispričati sledeća situacija i postaviti pitanje: *Zamislite da vas neko svakoga dana pita da mu pridodate 50 dinara za užinu. Vi ste mu pozajmili jednom ili dva puta, ali počinjete da uviđate da ste vi na gubitku i da biste mogli da uradite nešto što vi želite sa tim novcem* (ovo nije retka situacija u školama). *Da li možete da mi date primer kako bi pasivna osoba reagovala na ovaj zahtev* (odaberite jednog učenika koji je podigao ruku ili koji deluje zainteresovano da odgovori)? *Sada mi kažite kako bi reagovala agresivna osoba* (ista procedura izbora)? *Ko ima ideju šta podrazumeva asertivna reakcija* (ista procedura izbora)?

Budite spremni da odgovorite na nedoumice koje učenici imaju i da pratite da li su asertivni odgovori zaista asertivni, što podrazumeva poznavanje samog termina. Može se dogoditi da učenici kažu da asertivno ponašanje u navedenom primeru može biti sebičnost. Objasnite im da nije sve „crno i belo“, da u mnogim situacijama treba da damo sebi vremena kako bismo procenili zbog čega se nešto odvija. Na primer, osoba koja traži novac nema novca da jede i uvek je gladna. U takvoj situaciji možemo pružiti još neki vid podrške toj osobi i sa njom razgovarati, ukoliko imamo volju da pomognemo.

AKTIVNOST 3: „Ja“ rečenice (5 min)

Nastavite radionicu sledećom izjavom: *Hajde sada da zajedno prođemo kroz neke „Ja“ rečenice koje mogu da vam pomognu u situacijama kada treba da ispoljite asertivno ponašanje* (PP prezentacija, slajd 2):

1. **Ja se osećam...** Izrazi svoje osećanje jasno i precizno.
2. **... kada ti ...** Ponovi i opiši ono što ti drugi traži, ali nemoj deformisati zahtev.
3. **... zato što ja ...** Objasni koji je razlog što se tako osećaš i izrazi svoje mišljenje.

Nakon ovoga možete pitati učenike koja je razlika između ovakvog izjavljivanja mišljenja i poruka koje počinju sa „Ti si...“. Objasnite da kada rečenicu počnemo sa „Ja“ pre nego sa „Ti“, tada se zauzimamo za sebe i nismo agresivni. Uz pomoć „Ja“ poruka druge izveštavamo o tome kako se osećamo i te poruke nisu osuđujuće, napadajuće i neprijatne prema drugima.

Možda mladima mogu biti od koristi i ovi dodatni saveti, pa im ih najavite i pročitajte (PP prezentacija, slajd 3):

- a) *Pokaži da si uvažio/la drugu osobu i njenu perspektivu;*
- b) *Ostani čvrstog stava čak iako te druga osoba ne sluša;*
- c) *Budi staložen/a i fokusiran/a;*
- d) *Ako se ne osećaš kao da možeš odmah da doneseš odluku, ne ustručavaj se da tražiš još vremena;*
- e) *Pokušaj da održiš kontakt očima sa osobom sa kojom razgovaraš jer to pokazuje samopouzdanje i interesovanje za drugog.*
- f) *Nauči kako da kažeš ne. Budi odlučan/na!*
- g) *Ponavljaj i preformuliši svoju rečenicu, sve dok je druga osoba ne bude razumela.*

Diskusija: Ne zaboravite da pitate učenike da li oni imaju neko pitanje ili razmišljanje!

AKTIVNOST 4: Vežba Igranje uloga (10 min)⁴

Ciljevi aktivnosti:

- Uvežbavanje tehnika asertivnosti;
- Doživljaj iskustva pritiska vršnjaka;
- Da se stekne osećaj o tome šta je asertivnost.

Uputstva: Za ovu vežbu su potrebna 4 dobrovoljca, dok ostatak odeljenja učestvuje u organizovanoj diskusiji i komentaranju. Napiši na 4 papirića po jedno slovo⁵ – A, B, C ili D i daj učenicima da izvuku koje će slovo oni biti. Potom postavi osobu A naspram osoba B, C i D i ispričaj odeljenju sledeću priču, oslovljavajući učenike dobrovoljce njihovim imenima: *Dakle, A (ime) je nedelju dana provelo/la vežbajući matematiku i vrlo mu/joj je važno da dobije bolju*

⁴ Ukoliko primetite da nemate dovoljno vremena za ovu aktivnost, možete preći direktno na pitanja za diskusiju koja se nalaze na kraju ove Aktivnosti 4. Takođe, možete diskutovati smisao radionice kroz dodatni primer kao što je bio onaj sa pozajmljivanjem 50 dinara, a koji bi dali učenici.

⁵ Nije potreban poseban materijal za ovaj zadatak, slova mogu biti napisana na bilo kojim papirićima.

ocenu na testu. Međutim, drugari sa kojima često provodi vreme (imena) nisu učili i pre bi dobili neopravdani, nego što bi ostali na testu. S obzirom na to da skoro sve rade zajedno, oni pokušavaju da nagovore A da pobjegne sa njima... Nakon ovoga dati instrukciju: *Zadatak osoba B, C i D jeste da pokušaju na sve moguće načine da ubede A da ode sa njima, a zadatak osobe A jeste da na asertivan način odgovori na ove zahteve... Važno je da se uživite u uloge i da pokušate da zamislite kako bi takva situacija zaista izgledala i šta biste uradili... Izvolite, možete početi, a ja sam tu ukoliko imate bilo kakvih pitanja, što važi za celo odeljenje.*

Dok učenici glume, pažljivo pratite razgovor. Pokušajte da uočite kada su primenili ono što je naučeno na času i potkrepite to tako što ćete dati pohvalu i ponoviti pred odeljenjem šta je bilo dobro. Sa druge strane, ukoliko se dogodi da neki korak nije u skladu sa temom radionice, pohvalite trud i ideju i upitajte ostatak odeljenja šta misli o tom koraku. Ukoliko oni uspeju da ponude adekvatno rešenje pohvalite, ukoliko ne, podstaknite ih. Najvažnije je održati zainteresovanost i diskusiju.

Napomena: Može se dogoditi da niko ne želi da bude dobrovoljac. U takvoj situaciji možete podeliti odeljenje na grupe od po četvoro (najlakše po dve klupe, pa da se okrenu jedni prema drugima), pa svakoj grupi zadati po jednu temu i odrediti izvlačenjem A, B, C i D osobu. Još neki primeri tema koje možete zadati:

- a) B, C i D žele da smeste nastavniku neku zavrzlamu kao što je stavljanje lepka na stolicu. Osoba A to ne želi da uradi. Kako bi osoba A trebalo da reaguje?
- b) B, C i D žele da ubede osobu A da pošalje vrlo ružnu anonimnu poruku nekoj osobi iz odeljenja. Osoba A to ne želi da uradi. Kako bi osoba A trebalo da reaguje?
- c) B, C i D žele da nagovore osobu A da sa njima puši cigarete za vreme školskog odmora. Osoba A to ne želi da uradi. Kako bi osoba A trebalo da reaguje?
- d) ... Primere možete i samostalno osmisliti, u zavisnosti od veličine grupe, a to mogu učiniti i učenici.

Diskusiju možete podstaći sledećim pitanjima:

1. Da li i koliko je zahtevno koristiti ove tehnike?
2. Da li smatrate da ove situacije možete primeniti u svakodnevnom životu?
3. Šta vam se čini da ćete lakše/teže primenjivati? U kojim situacijama?
4. Da li je bilo teško ne postati agresivan/pasivan tokom vežbi?
5. Da li navedene smernice pomažu da se osećate snažnije i sigurnije u komunikaciji?

Pre nego što se čas završi, ponovite jasno i glasno **poruke** radionice, koje glase (PP prezentacija, slajd 4):

- *Asertivna komunikacija predstavlja balans između agresije i pasivnosti.*
- *Važno je da izrazimo svoje mišljenje i osećanja, ali i da uzmemo tuđe u obzir.*
- *Kada se neko ponaša asertivno, veća je verovatnoća da će postići svoje ciljeve.*
- *Ako poštujemo i razumemo sebe i druge, veća je verovatnoća da ćemo to dobiti i za uzvrat.*

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

Sklad, M., & Park, E. (2016). *Educating for Safe and Democratic Societies: The Instructor's Handbook for the Civic and Social Competences Curriculum for Adolescents UCARE* (pp. 25-31). Middelburg: University College Roosevelt.

TERRA - Manual with recommendations for a broad group of front-liners: teachers, prison warders, policemen, social and youth workers, journalists and policy makers.

Vihar, P. (2013). *Teacher's Manual—Life Skills for Class-VIII*. Delhi: Central Board of Secondary Education.

Yadav, P., & Iqbal, N. (2009). Impact of Life Skill Training on Self-esteem, Adjustment and Empathy among Adolescents. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 35, 61-70.

<https://www.mindtools.com/pages/article/Assertiveness.htm>

<http://www.mayoclinic.org/healthy-lifestyle/stress-management/in-depth/assertive/art-20044644>

<http://blog.trainerswarehouse.com/assertiveness-games-and-activities/>

MODUL 4

Konstruktivno rešavanje problema

Tema	Tema ove radionice je prvenstveno fokusirana na osveščivanje važnosti konstruktivnog, kreativnog i timskog rešavanja određenih problema, pri čemu se misli na pojedine životne poteškoće i nedoumice. U korišćenom priručniku (Vihar, 2013) navodi se da on može doprineti razvoju životnih veština efikasnog nošenja sa problemima, kao i to da ne postoji problem za koji nema barem nekog rešenja. Takođe, u samom priručniku se neguje timski duh i rad. Pretpostavka je da će navedene veštine pomoći učenicima da razviju samopouzdanje i sigurnost u sopstveno mišljenje, ali i utabati put za razvoj prosocijalnih stavova, što je značajno za utemeljenje identiteta u periodu adolescencije (Smith, Walker, Fields, Brookins, & Seay, 1999). Takođe, pojedini zadaci koji zahtevaju timski rad mogu biti vrlo korisni kada je u pitanju umanjenje diskriminacije i predrasuda među učenicima, jer iste predstavljaju značajnu podlogu za potencijalno ispoljavanje radikalnog ili ekstremističkog ponašanja među mladima (Young, Holsappel, Zwenk, & Rooze, 2013).
Ciljevi	Učenici će biti u mogućnosti da koriste tehnike rešavanja problema, kako bi naučili samostalno da budu što efikasniji, ali i da rade u timu (uz pomoć De Bonove tehnike <i>Šest kapica za razmišljanje</i>). Takođe, cilj je podsticanje logičkog i lateralnog mišljenja uz pomoć kreativnih aktivnosti. Pored navedenog, učenicima će biti ukazano i na pojedine barijere prilikom rešavanja problema, kao i na neke savete kako ih mogu prevazići.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Papiri i olovke; Napraviti 6 kapica od papira (bela, crvena, crna, žuta, zelena, plava); Odštampati materijal iz Priloga (najmanje 5 primeraka), PP prezentacija
Životne veštine koje će biti unapređene	Rešavanje problema, donošenje odluka, efektivna komunikacija, samosvest, kreativno mišljenje, interpersonalne relacije, kritičko mišljenje.

AKTIVNOST 1: Postavljanje teme *Priča o oblutku* (15 min)

Uputstvo: (PP prezentacija, slajd 2) Početi radionicu izjavom *Danas sam odlučio/la da vam ispričam jednu priču...* Kada se učenici umire, vi ih zamolite da vas pažljivo saslušaju, a one koji potencijalno znaju priču, da ne otkrivaju smisao ostalim učenicima u odeljenju. Ispričajte sledeće:

Nekada davno u indijskom selu, jedan seljanin je bio vrlo zabrinut i nesrećan, jer je dugovao veliku količinu novca svom zemljoposjedniku. Zemljoposjednik je bio star i ružan, ali mnogo mu se dopadala seljaninova lepa kći. On je seljaninu predložio da se nagode. Rekao mu je da će mu oprostiti sav dug koji ima ukoliko mu da kći da se njome oženi. Seljanin i njegova kćerka bili su užasnuti ovim predlogom. Stoga, lukavi zemljoposjednik je predložio da „viša sila“ (sreća) odluči o tome kakav će ishod biti. Naime, predložio je sledeće:

On će postaviti jedan beli kamen u jednu vreću i jedan crni, iste veličine i oblika, u drugu. Potom, devojka treba da odabere jednu vreću iz koje će izvući kamen. Ukoliko... :

- 1. Izvuče **crni** kamen – postaće zemljoposjednikova žena, a očev dug će biti oprošten.*
- 2. Izvuče **beli** kamen – neće postati zemljoposjednikova žena, ali će očev dug svakako biti oprošten.*
- 3. Odbije da učestvuje – otac će završiti u zatvoru.*

Narod se okupio na imanju zemljoposjednika da posmatra ovaj događaj. Dok su pričali i dogovarali se, zemljoposjednik se sagao da sa gomile kamenja uzme jedan crni i jedan beli kamen. Seljaninova kći je bila oštroumna i „oka sokolovog“, pa je primetila da je zemljoposjednik podigao dva crna kamena i stavio ih u vreće.

Došao je red na devojku da odabere jednu vreću i izvuče jedan kamen.

Šta biste vi uradili da ste na njenom mestu? Šta biste njoj savetovali da uradi?

Učenici će najverovatnije predložiti naredne tri opcije:

- 1. Devojka bi trebalo da odbije nagodbu.*
- 2. Devojka bi trebalo da pokaže svima da su u vrećama dva crna kamena i da proglasi zemljoposjednika varalicom (ovde bi devojka i otac mogli da ispaštaju, jer su osramotili zemljoposjednika pred narodom).*
- 3. Devojka bi trebalo da izvuče crni kamen i žrtvuje se za dobrostanje oca.*

Diskusija (5 min): Prokomentarišite prednosti i mane svakog rešenja koje učenici predlože. Nemojte im govoriti da su rešenja netačna, već izrazite zainteresovanost za svaki kreativan pokušaj i navedite učenike da sami preispitaju sopstvena rešenja. Verovatno će se pokrenuti priča o „manjem i većem zlu“, ali cilj je da se učenici podstaknu i da razmišljaju u pravcu dobiti i toga da nema nikakvog ispaštanja.

Nakon ove diskusije otkrijte učenicima rešenje: *Čini se da ova dilema ne može biti razrešena na tradicionalan način. A šta je kreativna seljaninova kći uradila? Ona je izvukla jedan crni kamen, ali nije pogledala u njega i odmah ga je ispustila na gomilu sličnog kamenja pored, kao slučajno, pa se on među njima izgubio i nije ga bilo moguće razlikovati. Potom je rekla: „Jao, kako sam smotana, baš mi je žao. Ali, dobro je, imamo rešenje... Vi taman možete pogledati koji je kamen ostao u drugoj vreći, pa ćete na osnovu njega znati koji sam kamen ja izvukla!“*

S obzirom na to da je i drugi kamen crn, svi svedoci su pretpostavljali da je devojka izvukla beli. Zemljoposjednik nije želeo da se otkrije i osramoti pred svedocima, a nije mogao ni da se sveti ocu i kćerki, jer je verovao da nisu znali za obmanu.

Pitati učenike šta misle o odluci devojke i šta zaključuju iz ovog rešenja.

AKTIVNOST 2: Edukativni deo *Problem i rešenja* (5 min)

Preneti učenicima sledeće (PP prezentacija, slajdovi 3-5): *Dakle, možete da pretpostavite da je tema ove radionice upravo kreativno rešavanje problema. Svima nama se nekada dogodi da se nađemo pred nekim problemom za koji nam se čini da nemamo rešenje, a zbog toga se osećamo uznemireno i bespomoćno. Tehnike rešavanja problema nam pomažu da se na konstruktivan način (proveriti da li znaju šta znači ova reč⁶) nosimo sa nedaćama koje nam se u životu dogode. Za svaki problem postoji više rešenja, a na nama je da se potrudimo da konstruišemo ono koje nas čini najzadovoljnijima i koje ne šteti drugim ljudima.*

⁶ Na primer, možete im predočiti da biti konstruktivan znači znači biti osoba koja nešto gradi, odnosno koja radi sve tako da nađe najbolje rešenje, koje će biti korisno i za njen lični razvoj, ali i za druge ljude. Suprotno od konstruktivnog je **destruktivno**, uništavajuće i nazadujuće. Tako možemo imati konstruktivnu i destruktivnu komunikaciju, gde u okviru prve pozitivno pristupamo ljudima i radimo na izgrađivanju odnosa putem dobronamerne komunikacije, dok u drugoj težimo pesimizmu, ogovaranju, spletkarenju i svađanju. Možemo, takođe, imati i konstruktivnu i destruktivnu kritiku. Konstruktivna kritika je dobronamerna i njen cilj je da nama pomogne da napredujemo, a najčešće nam je daju bliski prijatelji i porodica. Sa druge strane, destruktivna kritika ima za cilj da nam nanese patnju i njena namera nije dobra, a upućuju je razni „hejteri“ i zavidni poznanici. U prilogu na kraju radionice možete pronaći pogodan model za objašnjenje.

Postoje dva načina na koji možemo rešiti problem, a biramo ih u zavisnosti od okolnosti i samog tipa problema. Ti načini su:

1. **Logičko (analitičko) mišljenje** – koristi se kada je značajno pratiti logički put, smernice, algoritam i unapred utvrđene korake. Jedan primer može biti prilikom rešavanja matematičkih zadataka. Da li vi imate neki primer?
2. **Lateralno mišljenje** – to je mišljenje „izvan okvira“, odnosno na engleskom „out of the box“ (proveriti da li su čuli za ovo i objasniti šta znači). Ovakvo razmišljanje stimuliše kreativnost i ne oslanja se na unapred utvrđena pravila. Jedan primer smo već naveli, a da li vi imate neki?

NAPOMENA: Naglasiti da se metodi mogu kombinovati i da je to često najefikasniji način za rešavanje problema.

Nakon ove diskusije reći sledeće: *Ukoliko vam se nekada dogodilo da se nađete „u slepoj ulici“ i da vas opterećuje nemogućnost da neki problem sami rešite, možete se poslužiti sledećim savetima:*

1. **Ne pretpostavljaj:** Navikli smo da u životu radimo iste stvari na isti način i, kada iskrсне problem, čini nam se kao da drugo rešenje ne postoji. Dakle, nije uvek dobro pretpostaviti da postoji jedno rešenje, već otvoriti um za nove mogućnosti. Postoji jedna priča za prodavnice hrane u Japanu. Naime, vrlo su male i nemaju dovoljno prostora. Primetili su da lubenice zauzimaju previše mesta i smatrali su da ne postoji ni jedan drugi način za pakovanje istih, sve dok se jedan poljoprivrednik nije dosetio da stavi male lubenice u kockasti kalup, nakon čega one rastu tako što se po kalupu oblikuju. Ove lubenice je bilo jednostavnije ređati i prodavci su uštedeli prostor. Da li vi imate neki primer? (diskutujte i razmenite primere)
2. **Misli „izvan okvira“:** Pokušaj da sagledaš problem iz više različitih uglova. Šta ovo znači? Da li imate neki primer? (diskutujte i razmenite primere)
3. **Preispitaj svoje navike:** Nekada je dobro imati navike koje su utemeljene i najčešće vode do rešenja. Međutim, u mnogim situacijama nas one koče, odnosno, možemo poboljšati svoj život ukoliko preispitujemo načine na koje postižemo ciljeve. Mnogi istraživači koji se bave neuro naukama tvrde da je korisno raditi svakodnevne stvari na različite načine, jer nam se tako stvara veći broj veza u mozgu, te ako neke nestanu, druge nam mogu priskočiti u pomoć. Na primer, možemo da menjamo ruku kojom peremo zube. Šta mislite o ovome? (diskutujte i razmenite primere)

4. **Potraži drugi i bolji način:** Radimo na unapređenju sebe tako što istražujemo na koje sve načine možemo rešiti problem i tako stvoriti nove korisne veštine.
5. **Even the word „Impossible“ sais „I am possible“:** Objasnite im da ova izjava u engleskom jeziku predstavlja igru rečima, prikažite objašnjenje na tabli. *Nemoguće (impossible) u sebi sadrži Ja sam (I am, odnosno m koje se čita kao em), što znači da rešenje postoji čak i onda kada mislimo da nema izlaza i ova poruka može da nas motiviše da ne odustajemo prebrzo. Setimo se priče o seljaninu i njegovoj kćeri, za koju se činilo da nema rešenja...* (diskutujte i razmenite primere)

AKTIVNOST 3: De Bonovih šest kapica koje misle (20 min)

Uvod u aktivnost: Sada ćemo proći kroz zanimljivu vežbu, koja je inspirisana tehnikom jednog izumitelja i psihologa, Edvarda de Bona (više o ovome u knjizi⁷). Naime, njegova ideja je bila da osmisli način kako neka grupa ili pojedinac mogu doći do najefikasnijeg rešenja problema, tako što će dilemi paralelno prilaziti iz različitih uglova.

Uputstvo: Podeliti odeljenje nekoliko grupa od po 6 članova⁸ i svakoj grupi dati po 6 kapica različite boje (bela, crvena, crna, žuta, zelena, plava). Reći učenicima sledeće: *Sada ću svim grupama da zadam jedan zadatak, koji treba da rešite zajedno, unutar svoje grupe. Svaka grupa će dobiti papir sa instrukcijama, uz pomoć kojih treba da dođe do rešenja tog zadatka. Pre nego što vam predočim zadatak, molim vas podelite ove kape među sobom i stavite ih na glave. Osoba koja ima kapu određene boje treba da uradi ono što piše u uputstvu za tu kapu (pogledaj Prilog).* Podelite kapice i papire iz Priloga, u kome se nalazi uputstvo, svakoj grupi.

Zadatak, odnosno dilema, glasi ovako: „Vaša škola razmišlja o tome da uvede obavezno nošenje uniformi za vreme boravka u školi, ali nije sigurna da li je to dobra ideja. Sazvala je sabor učenika (vas), kako biste joj u tome pomogli. Pritom vas moli da iskoristite tehniku Šest kapica, kako biste došli do rešenja“. O čemu se radi? Dakle, svako ko ima kapu određene boje treba da razmotri situaciju iz ugla koji piše u uputstvu za njegovu/njenu kapu:

1. **Bela kapa:** *Ova osoba detaljno proverava sve činjenice i podatke koji su joj poznati. Osoba može (i na telefonu) da proveri neke važne informacije vezane za ovu temu. Na*

⁷ De Bono, E. (1985). *Six Thinking Hats*. New York: Little, Brown and Company.

⁸ Broj učenika verovatno neće biti tačan, ali uvek možete reći sedmim članovima da se priključe jednoj od kapa. Nije zgodno da vi budete ispomoć, jer nećete biti u mogućnosti da nadgledate proces rada. Ukoliko ne nadgledate proces rada, učenici brzo mogu postati nezainteresovani i nemirni.

primer, proveriti zašto se ista stvar radi u drugim zemljama, kao i šta su dosadašnja iskustva pokazala. Takođe, razmišljati o tome na koji način možemo opravdati ovu odluku odgovarajućim argumentima.

- 2. **Crvena kapa:** Vodi se intuicijom i osećanjima o određenoj dilemi. Uzima u obzir to šta neki lični osećaj govori o odluci i kako drugi ljudi mogu emotivno da reaguju kao posledica donete odluke.*
- 3. **Crna kapa:** Gleda sve negativne strane odluke.*
- 4. **Žuta kapa:** Gleda sve pozitivne strane odluke.*
- 5. **Zelena kapa:** Fokusirana je na kreativnost i pokušava da pronađe alternativne načine koji mogu predstavljati rešenje potencijalnih problema. Na primer, rečenica može biti započeta izrazom: „A šta mislite kada bismo umesto ... uradili ... ili modifikovali ...?“.*
- 6. **Plava kapa:** Nadgleda ceo proces odlučivanja i donosi odluku koja će kapa završiti na glavi predstavnika grupe, odnosno onoga ko treba da saopšti odluku i razloge za istu. Odabir kape se vrši na osnovu detaljne analize svega što su osobe imale da saopšte i na osnovu toga čiji argumenti su najviše uzimani u obzir.*

Dodatno razjasnite smisao igre tako što ćete reći da je svaka grupa jedan mali tim koji treba da donese zajedničku odluku tako što će da sasluša perspektivu svake osobe. Svaka osoba ima različitu kapu i treba da ispriča rešenje do kojeg je došla, kako zadatak nalaže. Trebalo bi krenuti po redosledu, od osobe sa belom kapom, pa sa crvenom, itd. Dajte učenicima desetak minuta da dođu do nekih rešenja i obavezno ih obavestite o tome koliko vremena imaju i naznačite im da se potrudite da budu efikasni. Predložite osobi sa plavom kapom, ali i bilo kome ko je zainteresovan, da zapisuje šta svaka osoba kaže, kao i rešenja dileme, kako bi predstavnik lakše mogao da iznese slučaj pred odeljenjem.

Kada učenici završe sa svojim rešavanjem problema, dajte im instrukciju da odaberu jednog predstavnika koji će na glavu staviti kapu koju su najviše uzeli u obzir prilikom odlučivanja i neka naglas ispriča rešenje problema do kojeg je grupa došla. Kada sve grupe završe, pređite na diskusiju.

Cilj aktivnosti: Treba istaći učenicima da je važno ispitati problem iz različitih uglova i misliti „izvan okvira“. Ovih šest načina može da nam pomogne da pokrijemo različite perspektive u mišljenju i ne mora se nužno primenjivati u grupi, dovoljna je i jedna osoba. **Uvek postoji**

rešenje! Lakše je pronaći ga, ukoliko problemu pristupimo pozitivno i optimistično, odnosno konstruktivno.

Diskusija: Pokrenite razgovor sledećim pitanjima:

1. Šta ste naučili iz današnje radionice?
2. Da li postoji nešto što je ostalo nerazjašnjeno?
3. Kako vam se dopada da radite u timu?
4. Kako timski rad utiče na rešavanje problema? Prednosti/mane?

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

PRILOG uz fusnotu 6

Porodica/prijatelji <ul style="list-style-type: none"> - Brinu za vas - Žele da uspete I da postanete bolji - Pravi prijatelji 	racionalno	Kritičari <ul style="list-style-type: none"> - Eksperti u svom polju - Kritikuju samo tvoj posao, a ne tvoju ličnost
poznaju vas		ne poznaju vas
Neprijatelji <ul style="list-style-type: none"> - Ne žele da uspete - Ljubomorni prijatelji, bivši, kolege I poznanici 	iracionalno	“Hejteri” <ul style="list-style-type: none"> - Neprijatelji koji žele da te uvrede bez razloga - Utemeljeni na pogrešnim uverenjima

Ukoliko se pokrene konstruktivno prihvatanje kritike i procenite da imate raspoloživo vreme, kao i da je ova tema značajnija od ostatka radionice, možete iskoristiti ovaj prikaz. Crtajte na tabli i objasnite zašto mišljenje osoba u gornjim kvadrantima najviše treba da uzmemo u obzir (ne uvek u potpunosti). Takođe, umesto izraza „racionalno“ možda je bolje reći „dobronamerno“.

Ukoliko tema „hejta“ bude okidač za diskusiju, vodite računa da ih ne osudite zbog toga. Objasnite da je normalno za ljude da kreiraju osuđujuća mišljenja i da se na tome može raditi. Takođe, zavist i ljubomora su osobine koje svi pomalo i ponekad osetimo, a nije dobro samo kada štete nama i ljudima oko nas. Nekada zavist može da nas motiviše da se više trudimo, a nekada je nismo ni svesni. Najvažnije je šta ćemo učiniti povodom iste!

Reference

Smith, E. P., Walker, K., Fields, L., Brookins, C. C., & Seay, R. C. (1999). Ethnic identity and its relationship to self-esteem, perceived efficacy and prosocial attitudes in early adolescence. *Journal of Adolescence*, 22, 867-880.

[Vihar, P. \(2013\). Teacher's Manual–Life Skills for Class-VIII. Delhi: Central Board of Secondary Education.](#)

Young, H. F., Holsappel, J., Zwenk, F., & Rooze, M. (2013). *A Review of Literature on Radicalisation; and What it Means for TERRA*. European Network based prevention and learning program.

VEŽBA

De Bonove kapice

Vaša škola razmišlja o tome da uvede obavezno nošenje uniformi za vreme boravka u školi, ali nije sigurna da li je to dobra ideja. Sazvala je sabor učenika (vas), kako biste joj u tome pomogli. Pritom vas moli da iskoristite tehniku Šest kapica, kako biste došli do najboljeg rešenja. Osoba koja nosi kapu neke od navedenih boja treba da pročita koji je njen zadatak u odeljku sa naznačenom bojom kapice. Predlažemo vam da vodite beleške, biće vam lakše!

Bela kapica:

Detaljno proveri sve činjenice i podatke koji su ti poznati. Možeš pronaći i neke važne informacije vezane za ovu temu na telefonu. Na primer, proveri zašto se ista stvar radi u drugim zemljama, kao i šta su dosadašnja iskustva pokazala. Takođe, razmišljaj o tome na koji način možeš opravdati/odbaciti odluku odgovarajućim argumentima.

Crvena kapica:

Vodi se intuicijom i osećanjima o određenoj dilemi. Uzmi u obzir to šta tvoj lični osećaj govori o odluci i kako drugi ljudi mogu emotivno da reaguju kao posledica donete odluke.

Crna kapica:

Sagledaj sve negativne strane odluke.

Žuta kapica:

Sagledaj sve pozitivne strane odluke.

Zelena kapica:

Budi fokusiran/a na kreativnost i pokušaj da pronađeš alternativne načine koji mogu predstavljati rešenje potencijalnih problema. Na primer, rečenicu možeš započeti izrazom: „A, šta mislite kada bismo umesto ... uradili ... ili modifikovali ...?“.

Plava kapica:

Nadgledaj ceo proces odlučivanja i donesi odluku koja će kapa završiti na glavi predstavnika grupe, odnosno onoga ko treba da saopšti odluku. Odabir kape se vrši na osnovu detaljne analize svega što su osobe sa kapama imale da kažu i na osnovu toga čije argumente je grupa najviše uzela u obzir.

MODUL 5

Zauzimanje tuđe perspektive i
rešavanje konflikata

Tema	Razumevanje konflikata i njihovog rešavanja predstavlja značajan aspekt osnaživanja mladih. Konfliktnu situaciju karakterišu zakrivljenja u opažanju i mišljenju koja dodatno produbljuju konflikt i otežavaju njegovo rešenje. Prilikom eskalacije međugrupnog konflikta, dolazi do polarizacije grupa, što često rezultuje izrazito negativnim stavovima prema svim pripadnicima suparničke grupe, čak i onima koji nisu direktno uključeni u konflikt, što nadalje stvara neprijateljstvo te smanjuje verovatnoću konstruktivnih pregovora (Popadić, 2018). Stoga je veoma važno kod mladih ljudi osvestiti psihološke procese koji se javljaju u konfliktnoj situaciji. Prepoznavanje konfliktnih stavova kako kod drugih, tako i kod sebe, značajno je za razumevanje i rešavanje konflikata (Popadić, 2018). Međutim, često se događa da ih prepoznamo samo kod druge strane, ali ne i kod sebe, što je uglavnom nedovoljno za konstruktivno pregovaranje (Ross & Word, 1995). Pored toga, put ka konstruktivnom rešavanju konflikta predstavlja i promena perspektive i pokušaj da se situacija sagleda sa aspekta suparničke strane. Pretpostavka je da će sticanje uvida u proces konflikta i procese koji ga prate, kao i ohrabrivanje za sagledavanje situacije sa aspekta protivnika, usmeriti mlade ka traženju konstruktivnih rešenja i osnažiti ih da situaciju posmatraju iz više uglova, što u krajnjoj liniji može doprineti i prevenciji, a ne samo rešavanju konflikta.
Ciljevi	Osnaživanje mladih da situaciju posmatraju iz tuđe perspektive i da tu perspektivu poštuju; Komunikacione veštine rešavanja konflikata; Razumevanje da promena perspektive može biti ključna za sagledavanje cele slike situacije; Razumevanje da stavljanje u tuđu perspektivu može pomoći u prevenciji i rešavanju konflikta; Osnaživanje za prihvatanje perspektive ljudi iz drugih kultura
Ciljna grupa i broj učesnika	Učenci srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Potrebni materijalni	Flipchart, flomaster, knjige/sveske za Aktivnost 1 (mogu se zamoliti učenci da prilože po jednu svesku); 20-30 kartica sa instrukcijama za Aktivnost 1 (prilog); 5-10 kartica sa ispisanim slovom E i 30 papira za odgovaranje za Aktivnost 2 (prilog); Po 10-15 kartica sa scenariom za Aktivnost 3
Životne veštine koje će biti unapređene	Prevencija konflikata, razumevanje konfliktne situacije, shvatanje tuđe perspektive, komunikacione veštine

AKTIVNOST 1: Komunikacija i konflikt (10-15 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Demonstracija lakoće nastanka međugrupnih pristrasnosti
- Razumevanje značaja stavljanja u tuđu poziciju
- Razumevanje značaja komunikacije za prevenciju konflikta i neprijateljstva
- Razvijanje svesti o polarizovanom „mi protiv njih“ razmišljanju

Uputstva: Zamolite učenike da vam daju po jednu svoju knjigu/svesku. Stavite jedan sto na prazan prostor učionice (verovatno ispred table)⁹ i na njega stavite knjige bez nekog posebnog reda. Nasumično podelite učenike u dve grupe; jedna grupa neka ode na jedan kraj učionice, a druga na drugi. Dajte grupama cedulje sa instrukcijama. Proverite da li je neko od učenika imao iskustvo sa sličnom igrom. Ukoliko jeste, zamolite ga/je da se pravi da ne zna o čemu je reč, ili da samo posmatra igru, bez aktivnog učešća. Više puta naglasite grupama da ne smeju međusobno da komuniciraju. Proverite da li su pravila jasna svim učenicima. Kada su obe grupe spremne, dajte im signal za početak. Nakon dva minuta, igra se završava. Zatim zamolite učenike da objasne šta je bio zadatak njihove grupe: *Možete li da objasnite drugoj grupi šta je bio vaš cilj?* Kada je obema grupama jasno šta su bili ciljevi, pitajte učenike da li su ih uspešno ostvarili.

Teoretski, postoje tri moguća ishoda: (1) obe grupe su uspešno ostvarile cilj tako da su knjige naređane jedna na drugu na ivici stola; (2) jedna grupa je uspela da ostvari cilj, a druga nije; (3) nijedna grupa nije uspešno ostvarila cilj (ovaj ishod je najverovatniji).

Diskusija:

1. *Ko je pretpostavio da će se dve grupe takmičiti? (dižu ruke).*
2. *Da li ste imali osećaj da je grupa u koju ste nasumično svrstani „vaš tim“, a druga grupa suparnički tim“?*
3. *Koliko vremena vam je trebalo da počnete da budete naklonjeniji svojoj grupi nego tuđoj?*
4. *Kako to da su obe grupe bile uspešne / neuspešne? (u zavisnosti od ishoda igre)*
5. *Šta mislite, zašto ste/niste uspeali da ostvarite ciljeve?*

⁹ Ukoliko procenite da je ovo teško izvodljivo, aktivnost se može podeliti tako što će se po dva tima takmičiti npr. u svakom redu klupa, ili kako je već izvodljivo.

6. Kako ste znali da treba / ne treba da sarađujete?

Uputstvo za facilitatore: U zavisnosti od ishoda igre, fokusirati se na to šta je dovelo do takvog ishoda. Ako su grupe tokom aktivnosti shvatile da mogu da dođu do zajedničkog cilja, obavezno to naglasite i prodiskutujte. Ako su i jedni i drugi bili neuspešni, prodiskutujte šta je moglo da ih dovede do ostvarenja cilja. Treba jasno naglasiti, u zavisnosti od ishoda, da je razumevanje ključ ostvarivanja zajedničkog cilja; takođe učenici treba da shvate da ukoliko grupe razumeju jedna drugu, verovatno neće doći do konflikta.

AKTIVNOST 2: *The letter exercise* (10 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Naučiti zašto je važno da budemo u stanju da razumemo tuđu perspektivu
- Razumeti da tuđe gledište može biti jednako validno kao naše, bez obzira na to koliko se očigledno činilo da smo mi u pravu

Uputstvo: Učenici treba da se podele u grupe od po 4; svaka grupa seda oko jednog stola. Podelite učenicima papire za pisanje odgovora. Zatim na sredinu svakog stola stavite parče papira sa napisanim slovom „E“ (Prilog B). Papir mora biti postavljen tako da svi učenici mogu da ga vide (iz različitog ugla). Instrukcija: *Na svakom stolu je po jedan papir na kom je nešto napisano. Molim vas da napišete šta vidite; možete napisati jedan ili više primera. Nemojte pokazivati drugima šta ste napisali i nemojte se dogovarati međusobno.* Dati im oko 1 minut za pisanje. Zatim dati instrukciju: *Još uvek ne otkrivajte drugima šta ste napisali. Osoba do vas je možda videla nešto sasvim drugačije od vas. Pokušajte da zamislite kako papir izgleda iz perspektive osobe do vas. Šta je on/ona video/la? Pokušajte da zamislite šta su druge osobe iz vaše grupe videle.* Dajte im 1-2 minuta za pisanje. *Dobro, sada imamo napisano šta ste vi videli i šta mislite da su drugi videli. Hajde sada da proverimo koliko ste dobro pretpostavili šta su drugi videli. Razmenite papire sa ostatkom grupe Uporedite svoje odgovore sa odgovorima drugih. Za svaki tačan odgovor, dajte sebi poen.*

Diskusija:

1. *Kako je moguće da smo svi gledali isto slovo/broj, ali videli različite stvari?*
2. *Da li je jedna perspektiva bolja od druge? Zašto nam je ovo važno?*

3. *Razmislite sada o nekim drugim situacijama u kojima ljudi imaju različite perspektive kada misle o istim stvarima?*
4. *Kako je to povezano sa konfliktima?*

AKTIVNOST 3: Uloge i rešavanje konflikata (15 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Unapređivanje veštine zauzimanja perspektive
- Razumevanje veze između uloga, identiteta i perspektiva
- Razumevanje kako uloge utiču na osećanja i ponašanje
- Razumevanje kakvu ulogu shvatanje tuđe perspektive ima u prevenciji i rešavanju konflikta
- Razumevanje da je tuđa perspektiva često jednako validna koliko i naša

Uputstvo: Učenici treba da se podele u dve grupe. Jedna grupa dobija uputstva za ulogu roditelja, a druga za ulogu deteta (materijali za Aktivnost 3). Svaka grupa dobija instrukciju da se uživi u ulogu; grupe međusobno ne treba da pričaju o scenariju. Svaka grupa bira po jednog predstavnika koji će odglumiti ulogu roditelja/deteta. Glumci treba da smisle što kreativnije načine da odigraju svoje ulogu (dati im 1-2 minuta da smisle argumente). Dok oni glume, ostali prate i pokušavaju da empatišu sa ulogom koja je dodeljena njihovoj grupi

Diskusija:

- *U kojim su ulogama bili naši glumci? Šta se od njih očekuje, na osnovu uloga?*
- *Kako se dete osećalo kada je ušlo u kuću? Kako biste se vi osećali?*
- *Šta dete misli o ponašanju roditelja?*
- *Kako se roditelj osećao? Šta roditelj misli o postupku deteta? Kako se roditelj osećao na kraju razgovora?*
- *Šta je drugačije mogao da uradi roditelj, a šta dete, tako što bi uzeli u obzir perspektivu druge strane?*
- *Može li slično da se desi u nekom drugom kontekstu? Na primer, među prijateljima, među kolegama, u školi?*

Završna aktivnost (5 min)

Ciljevi aktivnosti:

- Rezimiranje radionice

Uputstvo: diskusija o radionici; pitanja za diskusiju:

- Koliko je važno da se stavimo u tuđe cipele da bismo bolje razumeli druge?
- Kako to utiče na prevenciju ili rešavanje konflikta?
- Šta možemo da dobijemo time što ćemo pokušati da razumemo druge? A možemo li nešto da izgubimo?

Facilitator može zapisati na tablu/flipchart glavne poruke koje učenici izvuku iz diskusije.

Okvirne poruke koje bi trebalo da budu zaključak su:

- *Komunikacija je ključ rešavanja konflikata; konflikti su često potpuno nepotrebni i ne bi ni došlo do njih da smo komunicirali na pravi način*
- *Uvek treba da uzmemo u obzir tuđe gledište i da pokušamo da razumemo osobu; time smanjujemo verovatnoću da dođe do konflikta, a ako dođe, povećavamo verovatnoću rešavanja*

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

Popadić, D. (2018). *Psihologija grupa – odabrane teme*. Neautorizovani materijal za predavanja.

Ross, L., Ward, A. (1995). Psychological barriers to dispute resolution. U M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 27 (str. 255-304). New York: Academic Press.

Sklad, M. & Park, E. (2016). *Educating for safe and democratic societies. The instructor's handbook for the civic and social competences curriculum for adolescents UCARE*, pp. 47-51. University College Roosevelt, Tilburg.

TERRA - Manual with recommendations for a broad group of front-liners: teachers, prison warders, policemen, social and youth workers, journalists and policy makers.

NAPOMENA: Sve aktivnosti iz ove radionice preuzete su iz priručnika „*Standing in someone else's shoes*“ koji je deo TERRA projekta (Sklad, M. & Park, E. (2016).

PRILOG uz Modul 5

Prilog A

Aktivnost 1: Komunikacija i konflikt (10-15 min)

INSTRUKCIJE GRUPA A

Vaš cilj je da na gomilu poređate SVE knjige i sveske jednu na drugu u roku od 2 minuta. Ako ih ima previše, možete ih poređati i na dve gomile. Tokom igre **ne smete da razgovarate međusobno, niti sa članovima druge grupe.**

INSTRUKCIJE GRUPA B

Vaš cilj je da poređate SVE knjige i sveske uz ivicu stola. Tokom igre **ne smete da razgovarate međusobno, niti sa članovima druge grupe.**

Prilog B

Aktivnost 2: *The letter exercise*

3

List za odgovore

Ja vidim:	Ja vidim:
Osoba desno od mene vidi:	Osoba desno od mene vidi:
Osoba prekoputa mene vidi:	Osoba prekoputa mene vidi:
Osoba levo od mene vidi:	Osoba levo od mene vidi:

Alternativni list za odgovore za učionice sa drugačijim rasporedom sedenja

Ja vidim:	Ja vidim:
-----------	-----------

Osoba preko puta mene vidi:	Osoba preko puta mene vidi:
-----------------------------	-----------------------------

Rotirajte papir na sredini stola za 90°

Rotirajte papir na sredini stola za 90°

Ja vidim:	Ja vidim:
-----------	-----------

Osoba preko puta mene vidi:	Osoba preko puta mene vidi:
-----------------------------	-----------------------------

Prilog C

Aktivnost 3: Uloge i rešavanje konflikata

RODITELJ

Vaše dete je posle škole otišlo sa društvom u grad. Očekivali ste da će se vratiti kući do 8. Sada je već skoro ponoć i vi ga/je i dalje čekate. Oko 9 ste počeli da se brinete, a oko 10 ste ga/je zvali, ali se nije javljao/la. Pre neki dan ste pročitali u novinama da je u vašem gradu pronađen leš deteta u jarku i sada vam kroz glavu prolaze najstrašnije misli i zamišljate šta je sve moglo da se desi vašem detetu. U ponoć uzimate telefon da pozovete policiju, a vaše dete u tom trenutku stiže kući.

DETE

Posle škole, prijatelj/ica vas je poveo/la na super žurku pored bazena. Žurka je bila odlična i super ste se proveli. Tamo je bio/la momak/devojka koji vam se sviđa pa je vreme bukvalno proletelo. U jednom trenutku shvatate da je skoro ponoć i krećete kući. Ispred kuće shvatate da imate više propuštenih poziva od roditelja. Znate da će se ljutiti. Znate da vas neće razumeti. Morate da smislite izgovor zašto ste stigli tako kasno, inače će te biti kažnjeni barem na nedelju dana.

MODUL 6

Empatija i prihvatanje

Tema	Empatija je jedna od najznačajnijih tema kada je u pitanju prevencija radikalnog ponašanja među mladima (Feddes, Mann, & Doosje, 2015). Prilikom razvijanja stavova u okviru neke ekstremističke grupe često se izgubi individualnost, kao i svest o tome da su drugi ljudi mnogo sličniji nama nego što mislimo. Zaboravi se da nas često muče iste brige, kao i da nas slične stvari raduju. Onda kada naučimo da „hodamo u tuđim cipelama“ možemo početi da razumemo, poštujemo i vrednujemo druge ljude. Pokazano je da povećana empatija, kognitivna kontrola i svest osobe o njenim akcijama imaju direktan pozitivan uticaj na deradikalizaciju (Koehler, 2016). Istraživanja pokazuju da snižena empatija kod adolescenata može biti povezana sa agresivnim ponašanjem (Lovett, & Sheffield, 2006; Gini, Albiero, Benelli, & Altoe, 2007), te smatramo da je od ključnog značaja pozabaviti se temom empatije baš u ovom kontekstu.
Ciljevi	Razvijanje poštovanja prema sebi, drugima, sredini; Razvijanje saosećanja prema svim živim bićima; Osveščivanje reakcija na tuđe emocije - učenje o empatiji; Analiza situacija i biranje saosećajne akcije; Razumevanje značaja koji ima pomaganje drugima; Svest o tome da naši postupci jesu bitni i prave razliku u svetu; Prevencija vršnjačkog nasilja kroz razvijanje veština empatije, razumevanja, i saosećanja.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Štampan materijal iz Priloga (x 4 za priče, x 30 za skalu 1 i x 4 za skalu 2), flipchart, flomasteri, papiri, olovke.
Životne veštine koje će biti unapređene	Empatija, saosećanje, upravljanje emocijama, interpersonalne veštine, kreativno mišljenje, samosvest, kritičko mišljenje.

AKTIVNOST 1: Uvodna aktivnost *Izazov* (5 min)

Uputstvo: Recite učenicima da na jednom papiru napišu Ime i Prezime osobe u odeljenju kojoj bi voleli da zadaju neki izazov i da instrukciju za taj izazov napišu ispod. Primer:

Ime i prezime: Nikola Nikolić

Izazov: Da ustane i kaže "Ja sam magarac!"
pred celim odeljenjem.

Nakon što svi učenici završe sa zadavanjem zadatka, recite svima naglas da se sada pravilo menja: *Sada svako od vas ima zadatak da uradi ono što je želeo da uradi osoba čije ime je napisano na papiriću.* Pretpostavka je da će im biti pomalo neprijatno u ovakvoj situaciji i zato ih ne treba siliti da po svaku cenu urade ono što su napisali. Ipak, smisao ove vežbe je da pokrenete kraću diskusiju na sledeću temu: *Zašto očekujemo da drugi urade nešto što je nama neprijatno da sami izvedemo?*

Pitanja za diskusiju:

1. Šta mislite da je smisao ove aktivnosti?
2. Šta znači "Stajati u tuđim cipelama"?
3. Da li vam se nekada čini da je lakše reći drugome šta da radi nego to sam uraditi? Zašto?
4. Da li vam se nekada čini da je lakše da uradite stvari sami nego da pitate drugoga?
5. Da li možete da navedete neki primer?

AKTIVNOST 2: Edukativni deo *I ja osećam kada ti osećaš* (5 min)

Recite učenicima da zamisle jednu situaciju kada im je bilo mnogo žao zbog problema koji je zadesio neku/og njihovu/og prijateljicu/a. Potom ih pitajte kako su se osećali... Kako su se ponašali? Kako su reagovali? Da li su nešto preduzeli? Kažite da biste voleli sa njima da prođete kroz diskusiju neke od glavnih načina reagovanja koji se javlja kod ljudi onda kada dođu u kontakt sa tuđim snažnim osećanjima. pročitajte sledeće definicije...

Naš odnos prema tuđim osećanjima možemo posmatrati iz tri ugla:

1. Naša osećanja (empatija): *Osećamo ono što drugi osećaju uz pomoć telesne reakcije. U našem mozgu postoje „ogledalo neuroni“, koji reaguju automatski onda kada primetimo da*

neko oseća bol. Na primer, ako ste videli kako je neko zalupio vratima automobila na nečijim prstima, i vi možete da osetite bol u svojim prstima. Taj osećaj znači da su vam se ogledalni neuroni pokrenuli. Ne možete uvek automatski da osećate kako se drugi oseća, i to je situacija kada se oslanjamo na svoju maštu. Sada možda bolje razumemo frazu „Stavite se u tuđe cipele“. To je drugi put ka tome da budete empatična osoba. Na primer, možda niste automatski osećali bol u svojim prstima, ali mogli ste da zamislite kako bi to moglo biti vama, što vam može omogućiti da osetite moj bol. Takođe, možete jednostavno da primetite nečiji izraz lica i tada počnete da osećate iste emocije, bilo da je izraz lica tužan ili srećan. Empatiju možete osetiti i kada vidite nekoga srećnog. Zar nije sjajno kad neko uđe u prostoriju nasmejan, i to vas učini nasmejanim?

2. Naša razmišljanja (razumevanje): Ovo znači da ste u stanju da razumete šta druga osoba oseća. Sa sažaljenjem se može razumeti ili zamisliti zašto neko prolazi kroz težak period ili zašto se neko može osećati srećnim ili tužnim. Na primer, iako možda ne osećate istu tugu, možete razumeti zašto neko može da tuguje ako im umre neko blizak. Razlikovati razumevanje i empatiju nije lako. Glavna razlika je shvatanje šta neko oseća, nasuprot tome da zapravo doživljavate tuđa osećanja. Na primer, ako je nečiji otac preminuo, možda nećete moći telesno da osetite bol te osobe, ali možete upotrebiti svoje logičko zaključivanje i emocionalnu inteligenciju kako biste shvatili da je vaš prijatelj tužan. Ne osećate tu bol, ali želite da zna da ste svesni njegove patnje. Obično ljudi mogu saosećati i podržavati mnogo lakše nego što mogu empatisati.

3. Naše ponašanje (pomaganje): Uključuje i empatiju i razumevanje i podiže ih na viši nivo. Kada ste skloni pomaganju, osećate bol drugoga (tj. empatiju) ili prepoznajete da je osoba tužna (tj. razumevanje), i tada dajete sve od sebe da ublažite bol osobe koja pati. Kada učestvujete u bolu neke osobe ne bežite od patnje, ne osećate se preplavljeni patnjom i ne pretvarate se da patnja ne postoji. Spremnost da pomognete može vama omogućiti da se razvijete kao osoba, da steknete perspektivu ili novo gledište, jer vas stavlja u tuđe cipele i tera vas da uložite vreme i misli da ublažite nečiju patnju. Znači, sklonost pomaganju nas navodi da preuzmemo neku akciju kako bismo olakšali patnju drugoga ili proslavili srećne događaje. Nekada je dovoljno da samo saslušamo drugoga, bez osuđivanja i bez okretanja priče na sebe. Da li mislite da je u modernom vremenu teško izdvojiti vreme za pomaganje?

Nakon što objasnite pojmove, diskutujte o primerima, kako biste se uverili da su učenici razumeli iste. Ne morate reći sve od reči do reči, ali trudite se da prenesete suštinu.

AKTIVNOST 3: Video snimak *Nauka o empatiji* (10 min)

Uputstvo: Pustite učenicima sledeći snimak - <https://youtu.be/FSiRgyCwPhE>

Ovaj video odražava značaj koji empatija ima za naše funkcionisanje. Ljudi se lakše povezuju sa drugima onda kada je jasnije i iskrenija prikazano kako se oni osećaju. Ljudima je, takođe, neophodna bliskost i odnos da bi opstali (i životinje empatišu kako bi se međusobno zaštitile). Onima koji su gledali snimak brojke nisu mnogo značile dok nisu videli osobu. Ljudi nisu brojevi i svačija životna priča je vredna pričanja. Jedna od poruka ovog videa može biti i da ne treba da zanemarimo brojke i istraživanja, već da se potrudimo da zaista razumemo šta znače.

Pitanja za diskusiju:

1. Kako vam se dopao video snimak?
2. Kako su reagovali ljudi na brojeve i na prikaz beskućnika?
3. Da li drugi ljudi mogu da koriste našu empatiju da bi manipulisali nama?
4. Kada znamo da je neko iskren kada prikazuje svoja osećanja?
5. Koje granice empatije, saosećanja i saučestvovanja su prihvatljive?¹⁰
6. Zašto ljudi pomažu jedni drugima?

AKTIVNOST 4: Igra *Šta bi ti uradio kada...* (20 min)

Instrukcija: Podelite učenike u četiri grupe i svakoj grupi dati po jednu priču iz Priloga. U svakoj priči glavni lik se nalazi u situaciji kada treba da preduzme nešto onda kada primeti da neko drugi biva maltretiran ili pod rizikom da se oseća loše. Ideja je da učenici, u zavisnosti od nivoa empatije koji osećaju smisle kako bi oni razrešili tu situaciju. Njima možete da kažete sledeće: *Sada ću svakoj grupi dati papir sa jednom pričom u kojoj treba grupno da odluče šta bi uradili. Takođe, volela bih da ponaosob procenite nivo empatije/razumevanja/želje za pomaganjem dok ste čitali priču na skali 1-5, na papirićima koje ću vam podeliti (Prilog).*

Nakon što prođe 5 minuta, recite učenicima da svaka grupa odabere jednog predstavnika koji će saopštiti odluku. Kada odaberu predstavnike, zamolite da ustanu pročitaju priču i saopšte šta bi njihova grupa preduzela. Potrudite se da budete posrednik i da se

¹⁰ Odgovor na ovo poslednje pitanje zapravo treba da bude: dok ne oštećuje nas. Simpatisanje je na neki način bezbolnije, dok empatija i saosećanje zahtevaju od nas veću angažovanost. Cilj treba da nam bude da pomognemo nekome, a da pritom ne štetimo sebi i drugim ljudima.

pridržavate definisanih pravila iz prve radionice. Nakon predstavljanja odgovora svake grupe, zamolite učenike da vam prenesu prosečnu ocenu grupe na skalama empatije/ razumevanja/pomaganja, pa ih uporedite i **prodiskutujte** zbog čega se ocene unutar grupa i među grupama razlikuju.

Diskusija:

1. Kako ste se osećali dok ste čitali primere?
2. Da li smatrate sebe osobama koje mnogo saosećaju sa drugima i pomažu im?
3. Da li vi imate neku sličnu priču kada vam je bilo mnogo žao zbog nekoga?
4. Da li imate neku priču kada ste se mnogo obradovali zbog druge osobe?
5. Kako znamo da nam je neko pravi prijatelj?

Rezimiranje glavnih poruka i evaluacija (5 min)

1. *Saosećanje je veština koja se uči i mi treba da iskoristimo prednost svakog iskustva kako bismo je razvijali.*
2. *Ponekad ljudi mogu da pomisle da biti saosećajan znači biti slab, ali to je vrlo pogrešna pretpostavka, jer nam saosećanje omogućuje da preduzmemo hrabre korake i iskoristimo naše veštine kako bismo nekome pomogli.*
3. *Jedan od načina da saosećamo sa drugima jeste da zamislimo kako bi nama bilo u toj situaciji. Dakle, treba da vežbamo i maštu i ljubav prema sebi.*
4. *Treba da se ponašamo prema drugima (ljudi, životinje, priroda) onako kako mi želimo da se ophode prema nama.*
5. *Empatija nam pomaže da oformimo bolje odnose sa drugima.*
6. *Empatija nam pomaže da budemo brižni, saosećajni i pomažućij, a u narodu se kaže da će nam se dobrom i vratiti!*

Reference

Feddes, A., R., Mann, L., & Doosje, B. (2015). Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: A longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity. *Journal of Applied Social Psychology, 00*, 00–00.

Gini, G., Albiero, P., Benelli, B., & Altoe, G. (2007). Does Empathy Predict Adolescents' Bullying and Defending Behavior? *Aggressive behavior, 33*, 467–476.

Koehler, D. (2016). *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. London: Taylor & Francis.

<http://www.experiential-learning-games.com/empathy-game.html>

<https://chopra.com/articles/whats-the-difference-between-empathy-sympathy-and-compassion>

Lovett, B. J., & Sheffield, R. A. (2006). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 27(2007), 1-13.

Vihar, P. (2013). *Teacher's Manual—Life Skills for Class-VIII*. Delhi: Central Board of Secondary Education.

PRILOG uz Modul 6

PRIČA 1

Jedan dan si našuo/la dok si prao/la ruke u toaletu u školi da drugi učenici pričaju o tvojoj drugarici Milici ružne stvari. Naime, oni tvrde kako je ona jedna obična lažljivica i kradljivica, jer svi znaju da nije pri novcu, a počela je da "fura" novi telefon po školi. Svi misle da ga je ukrala! Tebi već postaje neprijatno, jer si se i ti pitao/la odakle Milici novi telefon. Ipak, čini ti se da Milica može biti povređena u ovoj situaciji, jer čuješ da je sve više ljudi odgovara. Šta bi ti uradio/la?

PRIČA 2

Jednog popodneva si se vraćao/la kući iz škole sa svojim društvom i primetili ste grupicu vršnjaka kako stoje oko jednog psa. Pas je očigledno lutilica, izgledno i omršaveo, sav isprljan od blata. Primetio/la si da grupica koju si srećo/la poliva psa vodom, smejući se i rugajući. Pas se vidno uplašio i povukao u ćošak, iz koga ne može da pobegne, samo tužno cvili. Šta bi ti u ovoj situaciji uradio/la?

PRIČA 3

Jedan dan, kada si krenuo/la u školu, primetio/la si da se žena drži za vrata svog automobila koji je parkiran, pognute glave i pomalo teško diše. Tebi se na prvi pogled čini da njoj nije dobro, kao i da bi joj možda bila potrebna pomoć. Ipak, primećuješ da ljudi prolaze pored nje i da se niko ne zaustavlja, i pada ti na pamet da možda nisi u pravu. Da stvar bude još gora, imaš pismeni iz mate, za koji si se spremao/la. Šta bi ti uradio/la u ovoj situaciji?

PRIČA 4

U tvom gradu je pao sneg i ulice su poprilično klizave. Ti si krenuo/la sa društvom u neki kafić i primetili ste starog deku sa štapom kako vrlo teško hoda, jer se konstantno kliza po snegu. Tvoji drugari počinju da mu se smeju i da ga nazivaju "hokejaš" u pogrdom smislu. Oni već kreću da se udaljavaju, ostavljajući deku za sobom. Šta bi ti uradio/la u ovoj situaciji?

<p>Zaokruži koliko si empatije/razumevanja/želje za pomaganjem imao/la za glavnog aktera koji pati u ovoj priči.</p> <p>1 = nimalo, 2 = malo, 3 = srednje, 4 = veoma, 5 = mnogo</p>					
EMPATIJA	1	2	3	4	5
RAZUMEVANJE	1	2	3	4	5
POMAGANJE	1	2	3	4	5

<p>Izračunajte prosečnu ocenu u vašoj grupi, tako što ćete sabrati sve pojedinačne ocene za empatiju/razumevanje/pomaganje i podeliti taj zbir brojem članova u grupi.</p>		
EMPATIJA =	RAZUMEVANJE =	POMAGANJE =

<p>Zaokruži koliko si empatije/razumevanja/želje za pomaganjem imao/la za glavnog aktera koji pati u ovoj priči.</p> <p>1 = nimalo, 2 = malo, 3 = srednje, 4 = veoma, 5 = mnogo</p>					
EMPATIJA	1	2	3	4	5
RAZUMEVANJE	1	2	3	4	5
POMAGANJE	1	2	3	4	5

<p>Izračunajte prosečnu ocenu u vašoj grupi, tako što ćete sabrati sve pojedinačne ocene za empatiju/razumevanje/pomaganje i podeliti taj zbir brojem članova u grupi.</p>		
EMPATIJA =	RAZUMEVANJE =	POMAGANJE =

MODUL 7

Stereotipi i predrasude

Tema	<p>Stereotipi predstavljaju uverenja o osobinama članova određenih grupa koja se (neopravdano) generalizuju na sve članove konkretne grupe (Hiltton & von Hippel, 1996). Iako stereotipi nisu nužno negativni, njihove generalizacije mogu postati „opšta uverenja“ (npr. <i>Žene loše voze</i>), te voditi ponašanjima kongruentnim sa takvim uverenjima i posledično suptilnoj diskriminaciji različitih grupa. Sa druge strane, predrasude predstavljaju izrazito jake i emotivno nabijene stavove prema određenim grupama, koji nisu zasnovani na činjenicama niti se mogu logički ispravno argumentovati (Dovidio & Gaertner, 2010). Značaj obrađivanja ove teme ogleda se u činjenici da diskriminacija predstavlja bihevioralni ishod stereotipa i predrasuda (Dovidio & Gaertner, 2010). Stoga je važno osvestiti posledice ovakvih uverenja i motivisati učenike da ih kritički preispituju. Takođe, značajno je obraditi i stereotipe i predrasude koji su usmereni ka nekim od grupa kojima učenici pripadaju, kako bi se, ukoliko dožive diskriminaciju, smanjila verovatnoća unutrašnjih atribucija, odnosno pripisivanja samima sebi negativnih osobina koje drugi pripisuju njihovoj grupi.</p>
Ciljevi	<p>Razvijanje svesti o učestalosti stereotipa; kritičko promišljanje stereotipa; podizanje svesti o tome na koji način stereotipna uverenja mogu dovesti do diskriminacije drugih; razvijanje svesti o mikro-agresivnosti i njenim posledicama; učenje da se identifikuju negativni stavovi prema određenim grupama; povećanje kulturne osetljivosti</p>
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	<p>Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika</p>
Trajanje	<p>45 minuta</p>
Neophodan materijal	<p>Štampan materijal iz Priloga (30 komada), flipchart, flomasteri, papiri, olovke, računar sa projektorom / veliki ekran na kom se mogu prikazati materijali za zadatke</p>
Životne veštine koje će biti unapređene	<p>Kritičko mišljenje, nediskriminatorna ponašanja</p>

AKTIVNOST 1: Uvodna aktivnost – Ko je ko (10 min)

Pročitajte učenicima sledeću priču: *Otac i sin su se vozili u kolima magistralnim putem. Odjednom je počela da pada jaka kiša i postalo je sve teže voziti, ali je otac uspevao da kontroliše auto. Iz suprotnog smera naišao je kamion nad kojim je vozač u potpunosti izgubio kontrolu. Kamion se je snažno udario u automobil u kom su bili otac i sin. Otac je ostao na mestu mrtav, a sin je preživio sa teškim povredama. Hitna pomoć je odvezla sina u urgentni centar gde su morali da ga operišu. Hirurg je prepoznao dečaka i prepustio kolegi da ga operiše uz reči „Ne mogu ja da ga operišem. To je moj sin.“ Pitajte učenike ko je doktor. Verovatno im isprva neće pasti na pamet najlakši (i tačan) odgovor – hirurg je dečakova majka.*

Pitanja za diskusiju:

1. Zašto nam je bilo toliko teško da dođemo do ovako očiglednog odgovora?
2. Možete li da se setite još nekog primera kako neopravdane generalizacije dovode do netačnih odgovora?

Objasnite učenicima šta su stereotipi (*generalizacije o osobinama pripadnika neke grupe koje se neosnovano primenjuju na sve pripadnike grupe*). **Cilj diskusije** je da se dođe do zaključka da su stereotipi toliko snažni da nam otežavaju da dođemo do tako jednostavnih odgovora.

AKTIVNOST 2: Šta se krije iza reči? (10 min)

Reći učenicima: *Videli smo koliko stereotipi mogu snažno uticati na nas. Sada imam za vas jedan malo drugačiji zadatak. Pre svega, volela bih da mi kažete šta mislite, da li stereotipi mogu nekoga da povrede? Na koji način? Imam ovde za vas neke primere rečenica koje ljudi često izgovaraju u svakodnevnom životu. Ja ću vam prikazivati/čitati rečenice jednu po jednu, pa hajde da prodiskutujemo šta zapravo one znače, koje poruke šalju.*

Prodiskutujte sa učenicima implicitne poruke svake od rečenica. Zamolite ih da razmisle koliko su puta bili u situaciji da izgovore nešto tome slično. Odaberite jedan od primera iz aktivnosti i zajedno sa učenicima na konkretnom primeru obradite sledeća pitanja:

- Koju poruku želimo da pošaljemo kada izgovaramo takve stvari
- Kakvu poruku imamo osećaj da šaljemo, a kako primalac tumači tu poruku

- Objasnite učenicima da ovakvi primeri mogu predstavljati tzv. *mikroagresiju* – agresiju koja se krije iza poruke, koja nije niti snažna niti eksplicitna, ali koja ipak postoji i da takvim izjavama možemo uvrediti druge potpuno nenamerno.
- Da li je stereotip iz primera tačan? Zašto imamo utisak da jeste, a zašto da nije?
- Kako bi izgledalo tipično ponašanje kada bismo se vodili tim konkretnim stereotipom, a kako kada bismo imali nestereotipan stav?

Ukoliko učenici navedu sami neki primer stereotipnih poruka, prodiskutujte i to sa njima¹¹. Važno je na kraju objasniti učenicima da svako od nas ima stereotipe, da ih se ne možemo nikada potpuno osloboditi i da nismo nužno loši ljudi ukoliko imamo stereotipe prema nekim grupama. Pozvati ih da predlože na koji način možemo, uprkos tome što imamo stereotipe, izbeći da druge povređujemo na osnovu stereotipa (*kritičko promišljanje stereotipa, osetljivost na različitosti*).

AKTIVNOST 3: Prihvatljivost predrasuda (20 min)

Reći učenicima: *Sada ću vam dati jedan kratak upitnik. Navedene su različite grupe, a vaš zadatak je da označite u kojoj meri je (ne)opravdano da imamo loša osećanja prema svakoj od grupa*. Dati im oko 5 minuta da popune upitnik (Prilog). Kada završe, prikazati te grupe na projektoru i prvo nagovestiti učenicima šta su predrasude (*relativno trajni, snažni, i uglavnom negativni stavovi prema određenim grupama ili institucijama*)¹².

Diskusija:

1. Šta primećujete kod ovih grupa? Da li su predrasude prema nekima od njih opravdane? Zašto? Zašto prema drugima nisu?
2. Ako poznajemo pripadnike neke grupe, da li to utiče na naše predrasude prema toj grupi?
3. Da li biste, nakon ove diskusije, promenili neke od svojih odgovora? Zašto?¹³

¹¹ Ovde je veoma važno imati u vidu pravila postavljena na prvoj radionici. Može da se desi da neko kaže stereotip vezan za grupu kojoj pripadaju neki učenici (npr. ukoliko u odeljenju postoje učenici romske nacionalnosti). Voditi računa i o primerima koji su dati u prilogu – ukoliko primetite da postoji tenzija oko nekih primera, preskočite naredne primere koji se odnose na tu grupu.

¹² U ovom trenutku ne treba produbljivati definiciju predrasuda (pre svega njihovu neopravdanost), jer je ideja da se do toga dođe kroz diskusiju.

¹³ Ovde nemojte zahtevati od učenika da kažu koje konkretne odgovore bi promenili (jer možda ne žele); fokusirajte se na to **zašto** bi ih promenili.

4. Šta mislite, kakve su posledice predrasuda?

Poruke do kojih bi trebalo doći tokom radionice:

- Stereotipi postoje nezavisno od nas, otkrivanje da smo skloni da stereotipiziramo neke grupe ne znači da smo „loši ljudi“. Teško je osloboditi se stereotipa; ono što možemo je da izbegnemo da druge povređujemo stereotipiziranjem. To možemo postići sticanjem osetljivosti na različitosti i na potrebe drugih, kao i kritičkim razmišljanjem.
- Iako su sveprisutni, stereotipi nisu nužno tačni. Oni se vremenom mogu menjati, nestajati i nastajati. Npr. postoji stereotip da su žene loši vozači. Da li je on mogao da postoji oduvek, ili je nastao u određenom istorijskom kontekstu?
- Stereotipi o određenim grupama mogu uticati na pripadnike tih grupa. Ako ostanemo na primeru žena vozača – razmislite na koji način taj stereotip može da utiče na konkretne osobe ženskog pola i njihovu vožnju.
- Stereotipi i predrasude nisu isto! Dok su stereotipi sveprisutni i teško je osloboditi ih se, predrasude predstavljaju ekstremne (uglavnom negativne) stavove prema određenim grupama; ovi stavovi najčešće nisu zasnovani na realnom stanju stvari (ovde se možete vratiti na Aktivnost 3 kako biste ilustrovali (ne)osnovanost predrasuda); takođe, predrasuda se možemo osloboditi učenjem o drugim grupama, razvijanjem tolerancije različitosti i kritičkim promišljanjem stavova koji nam se serviraju
- Glavna opasnost predrasuda je što one vode ka diskriminaciji drugih grupa. Ako osoba spozna da je diskriminisana zbog svoje grupne pripadnosti (boje kože, religije, naroda, seksualne orijentacije), to sa sobom nosi negativne posledice po mentalno zdravlje i društveni život. (ovde možete uputiti učenike da razmisle da li postoje neke predrasude koje bi mogle da utiču na njih i da zamisle kako izgleda biti diskriminisan na osnovu grupne pripadnosti.

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

<http://breakingprejudice.org/about/about-ahaa/>

- Devine, P. G., Forscher, P. S., Austin, A. J., & Cox, W. T. (2012). Long-term reduction in implicit race bias: A prejudice habit-breaking intervention. *Journal of experimental social psychology, 48*(6), 1267-1278.
- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2010). Intergroup bias. *Handbook of social psychology*.
- Hilton, J. L., & Von Hippel, W. (1996). Stereotypes. *Annual review of psychology, 47*(1), 237-271.
- Lunan, M., McCaffery, J., McIntosh, S. (2010). *A' Adam's bairns?: Exploring equality and diversity in Scotland past and present*. Scotdec. Retrieved from <http://www.scotdec.org.uk/aadamsbairns/index.html>
- Vranješević, J., Trikić, Z., & Rosandić, R. (2006). *Za razliku bogatije – priručnik za interkulturalizam*. Centar za prava deteta, Beograd.

PRILOG uz Modul 7 - Aktivnost 2

NAPOMENA: ovaj deo priloga je za facilitatore – predstavlja pojašnjenje implikacija određenih stereotipnih uverenja. Učenicima uz ovu aktivnost **ne treba** prikazivati ovu tabelu, već **PP prezentaciju** sa imenom Radionica 7 Aktivnost 2.

Voziš kao žena!	Žene ne mogu dobro da voze
Homoseksualnost je samo faza	Tvoj identitet nije validan
Nemoj da plačeš tu kao neka devojčica	Muškarci ne treba da izražavaju osećanja Nepoželjno je ponašati se kao žena
Nikada ne bih rekao/la da si Bugarin	Postoje određene osobine koje odvajaju Bugare od drugih naroda
Ta pesma je baš gej	Nepoželjno je biti gej Svi gejevi dele određene osobine
Uopšte nisi dama kada tako glasno govoriš	Postoji određeni <i>paket</i> osobina koji žena treba da ima da bi bila <i>prava žena</i>

PRILOG uz Modul 7 - Aktivnost 3

Navedene su različite grupe, a vaš zadatak je da označite u kojoj meri je (ne)opravdano da imamo loša osećanja prema svakoj od grupa. Ovde nema tačnih i pogrešnih odgovora – zanima nas tvoje lično mišljenje.

	Grupe prema kojima smatram da je u redu da imamo negativna osećanja	Grupe prema kojima smatram da je ponekad u redu da imamo negativna osećanja	Grupe prema kojima smatram da nije u redu da imamo negativna osećanja
Poljoprivrednici			
Nasilnici			
Ljudi koji voze pijani			
Gojazni ljudi			
Porodični muškarci			
Muškarci vaspitači			
Žene koje ne rade kako bi podizale decu			
Muškarci koji biju žene			
Vlasnici pasa			
Jevreji			
Slabovidni ljudi			
Rasisti			
Nepismeni ljudi			
Feministi/feministkinje			
Poljoprivrednici			

MODUL 8

Diskriminacija

Tema	Diskriminacija predstavlja svako ponašanje koje favorizuje određenu grupu u odnosu na druge grupe (Tajfel, 1970). U praksi, diskriminacija se može poistovetiti sa ponašajnom komponentom predrasuda – pojedinac ili grupa se etiketira na određeni način (predrasuda), a onda se negativno ponašanje (diskriminacija) opravdava tom etiketom (Vranješević, Trikić, & Rosandić, 2006). Diskriminacija ne podrazumeva samo eksplicitne oblike odbacivanja, već i mikro-nejednakosti u ponašanju prema pripadnicima diskriminisane grupe; međutim, bez obzira na to da li je otvorena ili suptilna, diskriminacija ima iste posledice po osobu koja je doživljava – smanjenje psihološkog blagostanja, negativne posledice na mentalno zdravlje, osećaj nepravednog tretmana u društvu „jednakih“ (Berry & Hou, 2016). Osećaj nepravednog tretmana u poređenju sa drugima jedan je od glavnih faktora rizika za razvijanje ekstremističkih težnji, te za nasilna ponašanja prema pripadnicima drugih grupa (Moghaddam, 2005). Stoga je značajno kod mladih podići svest o različitim oblicima diskriminacije i apelovati na njih da preispitaju svoja ponašanja prema drugima u cilju smanjenja diskriminatorских praksi.
Ciljevi	Razvijanje svesti o tome kako grupna podela vodi međugrupnim pristrasnostima i potencijalno diskriminaciji; razvijanje svesti o tome da diskriminaciju predstavljaju i suptilne, a ne samo otvorene diskriminatorске prakse; shvatanje da je diskriminacija logična posledica predrasuda, te da je važno konstantno preispitivati svoje stavove prema drugim grupama.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Štampan materijal iz Priloga (30 komada), flipchart, flomasteri, papiri, olovke, računar sa projektorom/veliki ekran na kom se može pustiti video
Životne veštine koje će biti unapređene	Svest o intergrupnim pristrasnostima, tolerancija različitosti, kritičko mišljenje

AKTIVNOST 1: Uvodna aktivnost – asocijacije (5 min)

Uputstvo: Otvorite radionicu najavom da će tema biti diskriminacija. Proverite da li svi znaju šta je diskriminacija i zamolite učenike da navedu nekoliko primera diskriminacije. Zapišite njihove primere na flipchart/tablu

AKTIVNOST 2: *Minimalna grupa* (15 min)

NAPOMENA: u zavisnosti od odgovora učenika na zadatak, tok aktivnosti može biti promenljiv.

Uputstvo: Nasumično podelite učenike u dve grupe tako što ćete im podeliti kartice na kojima je napisano *crveni i plavi*. Istovremeno im podelite i kartice sa mogućim podelama resursa (materijali su u Prilogu). Dok im delite materijal, **pravite se da to nije nasumično**. Naglasite im da **nikako** ne govore jedi drugima koja su grupa. Recite im da je ta podela napravljena na osnovu njihovog učešća u prethodnim aktivnostima na radionicama (na osnovu načina na koji su se uključivali u aktivnosti)¹⁴. Zatim reći: *Dakle, podelili smo razred u dve grupe, Crvenu i Plavu, i to na osnovu načina na koji ste se uključivali u aktivnosti na prethodnim radionicama. Zamislite sada da ste dobili određenu količinu kupona za kupovinu u tržnom centru. Vi imate zadatak da podelite te kupone između jedne osobe iz vaše grupe i jedne osobe iz suparničke grupe. Vi ne znate ko su tačno te osobe, jedino što znate je da jedna osoba pripada crvenoj grupi, a druga osoba plavoj. Imate samo jedno ograničenje kada delite kupone: morate da pratite vrednosti koje stoje u tabelama koje sam vam podelila. Dakle, od toga koliko ste dali osobi iz suparničke grupe zavisi koliko će dobiti osoba koja je sa vama u timu. Na primer, ako želite za sebe da uzmete 7 kupona, osoba iz drugog tima će dobiti 1 kupon, i tako dalje za ostale opcije. Još jednom – ne znate kome tačno dodeljujete kupone, ali znate da je to jedna osoba iz vašeg i jedna iz suparničkog tima. Dobro proučite moguće raspodele koje stoje u tabeli i označite opciju koju biste izabrali. Još jednom naglasiti da ne smeju da se dogovaraju i da svako radi za sebe. Takođe, zamolite učenike da se ne potpisuju na papire, kako bi imali osećaj anonimnosti.*

Podeliti učenicima papire iz Priloga. Zamoliti ih da samostalno urade zadatak i da ne razgovaraju međusobno dok ga rade. Takođe ih treba zamoliti da se ne potpisuju, kako bi se

¹⁴ Ovde je veoma važno da učenici opaze grupnu podelu, ali da ne znaju ko je još u njihovoj grupi (drugačije bi se ponašalo dete čiji su svi najbolji drugari u suprotstavljenjnoj grupi od deteta čiji su svi najbolji drugari u istoj grupi u kojoj je ono). Takođe, vrlo je važno da ne steknu osećaj da je neka grupa bolja ili lošija – zato im treba dati dovoljno fluidan kriterijum podele, poput „način uključivanja u aktivnosti“ (ovo ne nosi sa sobom nikakav evaluativni ton, i dovoljno je višeznačno).

stekao osećaj anonimnosti odgovora. Kada završe, pokupiti papire i pomešati ih tako da budu sigurni da facilitator ne može da zna koji je čiji papir.

Pogledati kako su učenici odgovorili na ovaj zadatak. Najverovatnije je da će deo njih označiti onu raspodelu koja njihovoj grupi daje više nego tuđoj grupi, a ne raspodelu koja maksimizuje dobitak obe grupe (pogledati materijal u Prilogu za pojašnjenje). U tom slučaju diskusiju usmeriti kao u *Diskusiju 1a* u nastavku. Ukoliko baš niko ne odabere opciju koja nije maksimizacija dobitka, koristiti *Diskusiju 1b*.

Diskusija 1a.

1. Neki od vas su prilikom podele rešili da ne daju maksimalno moguće kupona obema grupama, već da odaberu onu podelu koja čini da član njihove grupe dobije više od osobe iz tuđe grupe. Da li neko može da kaže zašto (ne mora da bude neko ko je napravio takvu podelu, mogu i drugi učenici da kažu šta misle zbog čega je došlo do toga)
2. Prodiskutovati šta bi bila najracionalnija odluka (maksimizacija dobitka obe grupe)
3. Da li vam je ova podela na crvenu i plavu grupu važna? Šta mislite da bi se dogodilo da su bile u pitanju grupe koje su vam važne u životu, a ne grupe koje će prestati da postoje čim završimo aktivnost?

Diskusija 1b (koristiti samo ako niko u odeljenju ne označi neku od opcija koje čine da njihova grupa dobije više od tuđe grupe)

1. Vi ste svi odlučili da postupite tako da maksimizujete dobitak obe grupe. To se ne dešava često. Istraživanja u kojima je korišćen sličan ovakav zadatak pokazala su da ljudi uglavnom biraju opciju kojom dobijaju više od druge grupe, iako to nije najviše što mogu da dobiju.
2. Ova podela na crvenu i plavu grupu će se završiti čim se završi ovaj zadatak; ako znamo te nalaze ranijih istraživanja, da ljudi diskriminišu drugu grupu iako je ta podela potpuno trivijalna, šta se onda dešava sa grupama koje su nam važne? Kako u tim slučajevima ljudi postupaju?

AKTIVNOST 3: Edukativni deo *otvorena i suptilna diskriminacija* (10-15 min)

Zamoliti učenike da pokušaju da naprave paralelu između diskriminacije koju su demonstrirali u prethodnoj aktivnosti i oblika diskriminacije koje su naveli na početku radionice. Objasnite da diskriminacija ne podrazumeva samo otvorene oblike (npr. eksplicitno odbacivanje drugih, govor mržnje prema drugim grupama itd.) već i fine, suptilne oblike: *Evo jednog primera suptilne diskriminacije – zamislite decu koja se na času fizičkog igraju loptom. Svi dodaju loptu jedni drugima, ali veoma retko dodaju loptu dečaku tamnije boje kože. Ovde jasno vidimo da je taj dečak diskriminisan, ali ne na onaj način koji u svakodnevnom govoru podrazumevamo pod diskriminacijom.*

Objasnite se suptilna diskriminacija najčešće manifestuje naizgled malim nejednakostima u tretmanu diskriminisanе grupe u odnosu na nediskriminisanu. Na primer, manja je verovatnoća da pomognemo nekome ko nije pripadnik naše grupe; takođe, suptilna diskriminacija se uočava i prilikom razgovora sa pripadnicima drugih grupa (etničkih, nacionalnih...) – npr. skloni smo da ih manje gledamo u oči nego pripadnike svoje grupe; ili kada žena napravi prekršaj u saobraćaju, drugi učesnici u saobraćaju će drugačije reagovati nego kada muškarac napravi isti takav prekršaj.

Pitanja za diskusiju:

1. Šta mislite, koje su posledice otvorene, a koje suptilne diskriminacije?
2. Kako se oseća osoba koja je diskriminisana iz bilo kog razloga? Kakve su posledice toga?

AKTIVNOST 4: *Video i završna diskusija* (3+7 min)

Pustiti učenicima video <https://www.youtube.com/watch?v=MQcN5DtMT-0>. Zamoliti ih da pažljivo gledaju i reći da će se nakon videa diskutovati o tome što su videli.

Pitanja za diskusiju:

1. Na koji način su ljudi u videu ispoljili diskriminaciju prema devoјčici? Da li su je diskriminisali svojim **činjenjem, ili nečinjenjem?**
2. Šta je uzrok diskriminacije? (*uputite ih da se sete prethodne radionice – Stereotipi i predrasude*)
3. Da li je moguće da se neko ponaša apsolutno nediskriminatorno? (*ne, jer diskriminacija podrazumeva i neka svakodnevna ponašanja koja realno ne percipiramo kao*

diskriminatorna – diskriminisali smo jednog prosjaka tako što smo drugom dali pare a njemu ne; diskriminisali smo jednog vozača jer ga nismo pustili da se prestroji, a drugog smo pustili)

4. Ako je nemoguće da budemo 100% nediskriminatori, šta možemo da učinimo da smanjimo diskriminatorska ponašanja? (*Kritičko promišljanje svakodnevne diskriminacije; vođenje računa o osećanjima drugih*)

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

- Berry, J. W., & Hou, F. (2016). Immigrant acculturation and wellbeing in Canada. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 57(4), 254-264.
<http://dx.doi.org/10.1037/cap0000064>
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American psychologist*, 60(2), 161.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96-103.
- Vranješević, J., Trikić, Z., & Rosandić, R. (2006). *Za razliku bogatije – priručnik za interkulturalizam*. Centar za prava deteta, Beograd.

PRILOG uz Modul 8 - Aktivnost 2 (Minimalna grupa)

CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA
CRVENA		PLAVA

Kartice sa mogućom raspodelom kupona (Aktivnost 2) – CRVENA GRUPA

Moguće podele kupona za kupovinu u tržnom centru

osoba iz Crvene grupe	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
osoba iz Plave grupe	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25

Upiši koliko kupona, prema podeli si izabrao/la, dobija osoba iz tvoje (Crvene) grupe, a koliko osoba iz druge (Plave) grupe:

Osoba iz Crvene (moje) grupe dobija _____ kupona

Osoba iz Plave (suparničke) grupe dobija _____ kupona

Moguće podele kupona za kupovinu u tržnom centru

osoba iz Crvene grupe	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
osoba iz Plave grupe	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25

Upiši koliko kupona, prema podeli si izabrao/la, dobija osoba iz tvoje (Crvene) grupe, a koliko osoba iz druge (Plave) grupe:

Osoba iz Crvene (moje) grupe dobija _____ kupona

Osoba iz Plave (suparničke) grupe dobija _____ kupona

Moguće podele kupona za kupovinu u tržnom centru

osoba iz Crvene grupe	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
osoba iz Plave grupe	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25

Upiši koliko kupona, prema podeli si izabrao/la, dobija osoba iz tvoje (Crvene) grupe, a koliko osoba iz druge (Plave) grupe:

Osoba iz Crvene (moje) grupe dobija _____ kupona

Osoba iz Plave (suparničke) grupe dobija _____ kupona

Kartice sa mogućom raspodelom kupona (Aktivnost 2) – PLAVA GRUPA

Moguće podele kupona za kupovinu u tržnom centru

osoba iz Plave grupe	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
osoba iz Crvene grupe	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25

Upiši koliko kupona, prema podeli si izabrao/la, dobija osoba iz tvoje (Plave) grupe, a koliko osoba iz druge (Crvene) grupe:

Osoba iz Plave (moje) grupe dobija _____ kupona

Osoba iz Crvene (suparničke) grupe dobija _____ kupona

Moguće podele kupona za kupovinu u tržnom centru

osoba iz Plave grupe	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
osoba iz Crvene grupe	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25

Upiši koliko kupona, prema podeli si izabrao/la, dobija osoba iz tvoje (Plave) grupe, a koliko osoba iz druge (Crvene) grupe:

Osoba iz Plave (moje) grupe dobija _____ kupona

Osoba iz Crvene (suparničke) grupe dobija _____ kupona

Moguće podele kupona za kupovinu u tržnom centru

osoba iz Plave grupe	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
osoba iz Crvene grupe	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23	25

Upiši koliko kupona, prema podeli si izabrao/la, dobija osoba iz tvoje (Plave) grupe, a koliko osoba iz druge (Crvene) grupe:

Osoba iz Plave (moje) grupe dobija _____ kupona

Osoba iz Crvene (suparničke) grupe dobija _____ kupona

MODUL 9

Interkulturalna osetljivost i
kulturološke sličnosti i razlike

Tema	Interkulturalna osetljivost je značajan aspekt za razvoj identiteta, a u kontekstu ovog programa predstavlja važnu podlogu za rezime i poslednju radionicu na temu kulturnog identiteta. Naime, prepoznavanje kulturoloških sličnosti i različitosti može pozitivno uticati na razvoj empatije (Vihar, 2013). Spitzberg (1991, prema Pederson, 1997) tvrdi da razvoj interkulturalne osetljivosti ima potencijal da doprinese razvoju socijalne kompetentnosti mlade osobe, kao i da pomogne mladima da se ponašaju adekvatno u različitim socijalnim situacijama. Veoma je važno edukovati adolescente u razvoju po pitanju prihvatanja, poštovanja i razumevanja drugih kultura, s obzirom na to da je i naše društvo multikulturalno i da zakon svakom građaninu garantuje jednakost bez obzira na nacionalno poreklo, jezik i veru, kao i druge individualne i grupne razlike (Vranješević, Trikić, Rosandić, 2006). Ova radionica će pomoći učenicima da razumeju pojmove kulture, interkulturalne osetljivosti, kulturalnog pluralizma, etnocentrizma/relativizma, i da kroz primere i vežbe donekle ožive potencijalne situacije u različitim kulturološkim kontekstima.
Ciljevi	Upoznavanje sa konceptom kulture, kulturalnog pluralizma i interkulturalne osetljivosti; Razumevanje značaja poznavanja različitih kultura; Prepoznavanje pozitivnih strana kulturoloških sličnosti i različitosti; Veštine pozitivne komunikacije sa ljudima različitih shvatanja; Sagledavanje situacija iz tuđe perspektive; Razvijanje osetljivosti za potrebe ljudi koji se po nečemu razlikuju od nas, bazirano na isticanju sličnosti.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Štampan materijal iz Priloga, flipchart sa pravilima, flipchart za pisanje, markeri, flomasteri, olovke.
Životne veštine koje će biti unapređene	Otvorenost, saradljivost, empatija, saosećanje, komunikacione veštine, radoznalost, zainteresovanost za druge kulture, kritičko mišljenje.

AKTIVNOST 1a: Igra zagrevanja *Skala interkulturalne osetljivosti* (5 min)

Uputstvo: Napravite tri skale na tri flipchart-a i zalepite ih na tablu ili na tri različita zida (Prilog). Dajte učenicima neke lepljive stikere ili sticky post-it. Zamolite ih da ustanu i da zalepe po jedan stiker na svako od pitanja, u onom polju gde piše izjava sa kojom se najviše slažu.

Kada studenti nalepe svoje stikere, moći ćete da steknete širu sliku o njihovim stavovima, tako što ćete primetiti oko koje stavke se grupišu. Kažite im sledeće: *Za sada nećemo komentarisati vaše odgovore, ali ćemo se osvrnuti na njih tokom radionice.* Ideja je da ih na samom kraju navedete da ponovo prelepe stikere ukoliko su se predomislili, u skladu sa razvojem prihvatanja i tolerancije, što je cilj radionice.

Cilj aktivnosti: Ideja je da se učenici podstaknu na samom početku da se izjasne o svojim stavovima prema kulturološkim sličnostima i razlikama. Do sada je pokazano da će im biti mnogo lakše da se izjasne o ovim nezgodnim temama neverbalno i na nekoj skali, nego tako što bi izrazili svoje mišljenje naglas (Jočić, et al., 2012).

AKTIVNOST 2: Video snimak *Sličnosti i različitosti* (10 min)

Uputstvo:

Prikažite učenicima sledeći video <https://www.youtube.com/watch?v=vO6N0ha22Mk>

Ovaj video snimak će omogućiti učenicima da dožive, na emocionalnom planu i putem konkretnih primera, brojne sličnosti i razlike koje dele sa ljudima iz svoje i drugih kultura.

Podstaknite diskusiju sledećim pitanjima:

1. *Kako ste se osećali dok ste gledali ovaj snimak?*
2. *Po čemu su osobe na ovom snimku različite, a po čemu su slične?*
3. *Da li vam se čini da ima više sličnosti ili razlika između ljudi?*
4. *Šta vam je važno kada birate prijatelje?*
5. *Šta za vas znači kada je neko "dobar čovek"?*
6. *Koje razlike su vam prihvatljive/neprihvatljive da biste se sa nekim družili?*
7. *Zašto je važno da prepoznamo i sličnosti i razlike?*
8. *Zamislite da vi odete u neku zemlju... Da li je korisno poznavati tuđu kulturu?*
9. *Zamislite da neko dođe u našu zemlju... Kako bi se on/a osećao/la kada bi nešto uradio/la, a to se ne slaže sa našom kulturom? Da li imate neki primer?*

Edukativni deo: *Interkulturalna osetljivost (5 min)*

Aktivnost započnite tako što ćete pitati učenike da li znaju šta je to kultura? Potkrepite njihova razmišljanja, a na kraju im predočite sledeće definicije:

*Pojam kulture je veoma složen i širok, a shvatanje kulture se razlikuje od jednog do drugog društva i istorijskog perioda. Opšteprihvaćeno je da shvatanje kulture obuhvata „Kulturu” kao visoku kulturu, i „kulturu” kao svakodnevnu kulturu. „Kulturu” čine najznačajnija umetnička dostignuća u oblasti slikarstva, vajarstva, muzike, arhitekture, poezije, pozorišta, filma, itd; „kulturu” čine običaji i navike po kojima živimo, npr. kultura stanovanja, pozdravljanja, saobraćaja, gostoprimstva, porodičnih odnosa, radne navike, itd. U svetu, kao i u društvu, postoje mnogobrojne kulture koje su međusobno različite. To, naravno, ne znači da su neke kulture više, a druge manje vredne. Stanovište o podjednako vrednosti različitih kultura naziva se **kulturalni pluralizam** (Jočić, et al. 2012). **Interkulturalna osetljivost** predstavlja našu sposobnost da prepoznamo i koristimo kulturne razlike kao jedan od resursa za učenje. Ona podrazumeva svest o tome da kultura utiče i oblikuje pojedinca i njegovo ponašanje, ali se bazira na prihvatanju različitosti, vrednovanju sličnosti, kao i poštovanju ravnopravnosti i ljudskih prava.*

Postarajte se da učenici razumeju izraze koje koristite. Postavite im pitanja: *Šta mislite o ovim definicijama? Da li ste razumeli sve pojmove? Da li vam je ovakvo razmišljanje blisko?*

AKTIVNOST 3: Vežba Faze etnocentrizma (20 min)

Uputstvo: Podelite učenike u 6 grupa. Svakoj grupi dajte da izvuče po jedno slovo od ABCDEF. Recite im da će grupe dobiti svoje cedulje sa objašnjenjem kako se njihov glavni lik, iz priče koja sledi, ponaša (primeri faza osetljivosti, Prilog). Podelite im cedulje. Pročitajte svima ukratko sledeći scenario: *D i E su mladić iz Srbije i devojka iz Kine, koji su u vezi. Viđaju se već šest meseci i divno im je zajedno. Mladić u potpunosti prihvata i uvažava poreklo njegove devojke. Njegovi prijatelji F su je prihvatili, a njeni roditelji A su prihvatili njega i sve je bilo kao u bajci. Problem je nastao kada je on poželeo da upozna nju sa svojim roditeljima B i C. U njihovu kuću je došla puna iščekivanja i pomalo je strahovala. Nadala se da će oni uvideti koliko se njih dvoje vole, ali se razočarala. Očigledno im se nije dopalo što je druge nacionalne pripadnosti. Ništa nisu direktno rekli, ali po načinu kako su se ponašali prema njoj bilo je jasno da im se ne dopada. Dečko joj je kasnije rekao da preteruje i da se oni uvek tako ponašaju kada prvi put upoznaju neku njegovu*

devojku. Rekao joj je da im treba vremena da se opuste i da je prihvate, ali njoj je delovalo kao da se to neće nikada desiti. O tome nije želela da razgovara sa svojim roditeljima, jer je ne bi razumeli. Ona se boji da ovo može dovesti do raskida, a ne želi da se to desi (Vranješević, Trikić, Rosandić, 2006).

Potom, pročitajte učenicima svaku od faza koja se nalazi na slajdu, ali nemojte je komentarisati. Recite učenicima da je njihov zadatak da odgonetnu u kojoj od faza sa slajda se nalazi lik koga su oni dobili da analiziraju. Pustite ih da razmišljaju 5 minuta, a potom pitajte svaku grupu po redu ABCDEF koje je njihovo rešenje.

Pitanja za diskusiju sa celim odeljenjem:

1. Kako vam se dopao lik koji ste dobili da analizirate?
2. Da li imate razumevanje za likove iz vaših grupa?
3. Sa čime se slažete što su vaši likovi radili, a sa čime ne?
4. Koga je najteže razumeti, a koga najlakše?
5. Da li možete da se pronađete u nekom od ovih likova?
6. Koje od ovih faza na slajdu su najpozitivnije?

Potom, sumirajte diskusiju, objašnjavajući pojedinačno faze interkulturalnog razvoja sa slajda. Pojasnite im da je njih osmislio Milton Benet (Bennett, 1986, prema Vranješević, Trikić, Rosandić, 2006), a da nam mogu poslužiti za bolje razumevanje nacina na koji se postepeno prelazi od **etnocentrizma**, tj. usmerenosti na svoju kulturu i negativno doživljavanje svih ostalih, do **etnorelativizma**, tj. prihvatanja i uvažavanja i drugih kulturnih realnosti. Prevazilaženje etnocentrizma neophodan je uslov za interkulturalno obrazovanje. Potom, zamolite učenike da revidiraju svoje odgovore, ukoliko je neko napravio grešku. Takođe, pohvalite ih ukoliko nisu. Vrlo je važno da zajedno zaključite da li su greške zapravo greške ili su neke faze previše slične. Ne zaboravite da učenici mogu biti u pravu, a ne samo vi, literatura i prezentacija!

Podela likova za podsećanje facilitatora:

- A. Roditelji devojke - poricanje
- B. Mladićev otac – otpor
- C. Mladićeva majka - minimizacija
- D. Devojka – prihvatanje
- E. Mladić - adaptacija
- F. Prijatelji – integracija

AKTIVNOST 1b: Skala interkulturalne osetljivosti (5 min)

Uputstvo: Zamolite učenike da preslože svoje stikere na istim pitanjima koja stoje na flipchart-u, ukoliko su došli do novih uvida koji su uticali na promenu u mišljenju. Može se desiti da je njihovo razmišljanje većinski bilo prihvatajuće i podržavajuće prema drugima, a onda ih pohvalite i podstaknite da nastave da rade na kritičkom preispitivanju i potencijalnom menjanju svojih stavova.

Glavne poruke: Postarajte se da učenici zapamte sledeće sa radionice...

1. Ja jesam drugačiji, ali to me čini posebnim/om.
2. Mnogo osobina, problema, osećanja i razmišljanja delim sa drugim ljudima.
3. Moja kultura je drugačija i lepa, to me čini posebnim/om.
4. Tuđe kulture su takođe lepe i drugi vole svoju kulturu i običaje, kao što i ja volim svoje.
5. Korisno je prepoznati i prihvatiti razlike, jer možemo mnogo da naučimo i da steknemo divne prijatelje širom sveta.
6. Korisno je prepoznati sličnosti među ljudima, jer možemo da pomognemo jedni drugima i da zajedno učinimo svet lepšim.
7. Razlike nas čine bogatijim, a sličnosti bližim.
8. Kada bi postojala samo jedna kultura, onda ne bi bilo potrebe za izrazom "kultura".

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

- Jočić, A., ... et al. (2012). *Priručnik za interkulturalno učenje kroz dramu*. Beograd: Bazaart.
- Pederson, P. V. (1997). *Intercultural Sensitivity and the Early Adolescent*. Paper Presented to the College and University Faculty Assembly at the Annual Meeting of the National Council for the Social Studies. Cincinnati, Ohio, November 20.
- Vranješević, J., Trikić, Z., Rosandić, R. (2006). *Za razliku bogatije - priručnik za interkulturalizam*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Vihar, P. (2013). *Teacher's Manual—Life Skills for Class-VIII*. Delhi: Central Board of Secondary Education.

PRILOG uz Modul 9 – Aktivnost 1

1) Koliko ste različiti od ljudi u Vašem okruženju i da li se uklapate u sredinu?					
Potpuno se razlikujem		Donekle se razlikujem		Uopšte se ne razlikujem	
uklapam se	ne uklapam se	uklapam se	ne uklapam se	uklapam se	ne uklapam se

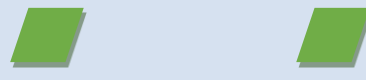

2) Koliko u Vašem okruženju ima osoba različitih od Vas?	
Nema, svi smo isti	(mesto za stikere)
Ima različitih, ali se uklapaju u sredinu	(mesto za stikere)
Ima različitih i nameću svoja pravila	(mesto za stikere)
Ima ih i sasvim odudaraju	(mesto za stikere)
Svi smo različiti i dobro se slažemo	(mesto za stikere)

3) Kakav je Vaš stav prema osobama različitim od Vas?

Ne primećujem da je iko različit	(mesto za stikere)
Ne smetaju mi, ali se ne družimo	(mesto za stikere)
Smetaju mi ponekad, ali se družimo	(mesto za stikere)
Baš mi smetaju i ne želim da se družim sa njima	(mesto za stikere)
Družim se i sa sličnima i sa različitima od sebe	(mesto za stikere)

PRIMER ZA FACILITATORE

3) Kakav je vaš stav prema osobama različitim od vas?

Ne primećujem da je iko različit	
Ne smetaju mi, ali se ne družimo	
Smetaju mi ponekad, ali se družimo	
Baš mi smetaju i ne želim da se družim sa njima	
Družim se i sa sličnima i sa različitima od sebe	

PRILOG uz Modul 9 – Aktivnost 3

A - Vi ste roditelji devojke i doselili ste se u Srbiju iz Kine. Celog života ste navikli da se ponašate samo u okviru vaše kulture i nemate svest o tome da neko može biti drugačiji. Tako, ne smatrate da je momak vaše kćerke bilo kako drugačiji od vas i ne mislite da diskriminacija može da postoji. Na primer, nudite mu za ručkom samo štapiće da njima jede, a ne primećujete da ništa nije pojeo, jer ne ume da ih koristi.

B – Ti si mladićev otac. Ti primećuješ preveliki jaz između tvog sina i njegove devojke i pružaš otpor njihovoj vezi. Ti sve vreme ćutiš i podignute glave, pomalo nadmeno i namršteno, gledaš devojku. Povremeno dobaciš svojoj supruzi komentare poput: *Kad će nam slava? li Srbija je jedina zemlja sa normalnim vrednostima..., Ne volim strane filmove, glupi su...*

C – Ti si mladićeva majka. Tvoja uloga je da postavljaš sto i ugostiš bilo koga ko ti dođe u kuću. Kada ti se ukaže prilika, ti ističeš sličnosti između devojke iz Kine i devojaka iz Srbije. Tako komentarišeš naglas nešto poput: *Jao, pa ti imaš istu kosu kao naša sestričina, baš je lepa... Je l' da da je i kod vas važno da su ljudi poštjeni i nasmejani? Ma, i mi volimo da jedemo supu i pirinač na sto načina...*

D – Ti si devojka koja je došla iz Kine. Za tebe je vrlo važno da prihvatiš vrednosti koje se neguju u Srbiji i ne voliš da ih dovodiš u pitanje. Najčešće ćeš se složiti sa mišljenjem drugih ljudi, jer još uvek nisi stigla da razviješ svoje stavove prema ponašanju ljudi u Srbiji. Smatraš da si se tek doselila i da si srećna što uopšte imaš prijatelje u Srbiji. Međutim, na isti način prihvataš i svoju kulturu. Cilj ti je da se prilagodiš sredini, uvažavajući razlike.

E – Ti si dečko devojke koja je došla iz Kine. Mnogo si zaljubljen u nju i zajedno volite da radite razne stvari. Često istražujete zanimljive aktivnosti koje možete da radite, a vezane su i za tvoju i za njenu kulturu. Tebi je važno da se tvoja devojka oseća dobro i pokušavaš da joj pokažeš da tvoji roditelji ne misle loše, tako što je povremeno uhvatiš za ruku ili joj uputiš osmeh. Ne misliš da nešto nije u redu, ali žao ti je kada se ona oseća loše.

F – Vi ste prijatelji dečka i devojke. Mnogo volite da provodite vreme sa njima, kao i da igrate društvene igre koje vam je devojka pokazala. Vi volite i svoju kulturu, ali vam je najzanimljivije kada možete da uporedite ono što je kod vas zanimljivo, sa iskustvima iz drugih kultura. Tako vam nije problem da pozovete svoju drugaricu iz Kine na slavu da se upozna sa vašim običajima i zovete je na slavu, a uživanje vam je i kada ona nešto podeli sa vama.

Pojašnjenje faza

PORICANJE – Poricanje može da nastane u slučajevima kada je usled izolacije (fizičke ili društvene) onemogućen bilo kakav kontakt sa kulturnim različitostima. Osoba u ovoj fazi poriče da postoje kulturne razlike, a čak i ako dozvoli sebi da primeti pojedine kulturne različitosti, odbija bilo kakvu mogućnost postojanja diskriminacije na osnovu tih različitosti. Osoba se ponaša kao da problem ne postoji.

OTPOR – Osoba u ovoj fazi primećuje različitosti, ali na njih gleda kao na nešto preteće i ugrožavajuće. Sve što je različito od sopstvene kulture etiketira se negativno, tako da ovu fazu obeležava pojava “negativnih stereotipa”. Ti stereotipi mogu da se odnose na pol, rasu, religijsku pripadnost, nacionalnost, odnosno na bilo kakvu percipiranu razliku. U ovoj fazi se takođe javlja i pretpostavka o superiornosti sopstvene grupe, koja čak ne mora ni da uključuje negativno etiketiranje drugih, već je dovoljna kao pretpostavka na osnovu koje se osoba oseća dobro.

MINIMIZACIJA – Poslednja faza etnocentričnog stadijuma, tj. pokušaja da se očuva jedinstvenost svog okruženja i da se različitosti “sakriju” u ime sličnosti. Kulturne različitosti se primećuju i ne etiketiraju se više negativno, ali se na njih gleda kao na nešto što je relativno nevažno u odnosu na mnogo važnije stvari kao što su kulturne sličnosti.

PRIHVATANJE – Prihvatanje kulturnih različitosti predstavlja korak između etnocentrizma i etnorelativizma. U ovoj fazi osoba prihvata i uvažava kulturne različitosti. Na različitost se gleda kao na osnovni i neophodni deo međuljudskih odnosa. Različitosti se ne vrednuju - jednostavno se prihvata njihovo postojanje. Postoje dva nivoa prihvatanja: 1. prihvatanje razlika na nivou ponašanja, uključujući jezik, stilove komunikacije, neverbalne znake, i sl; 2. prihvatanje manje vidljivih osobenosti kulture, kao što su vrednosti, norme, način opažanja realnosti, i sl.

ADAPTACIJA – Najčešći vid adaptacije je empatija, tj. pokušaj da se stavimo na tačku gledišta drugih i da svet sagledamo iz njihove perspektive. Na taj način moguće je da razumemo poglede na svet koji se sasvim razlikuju od naših i da razumemo vrednosti drugih kultura, iako su različite od vrednosti naše kulture. Drugi vid adaptacije je tzv. kulturni pluralizam, tj. sposobnost da se poistovetimo sa dve ili više kultura, njihovim vrednostima, normama i pogledom na svet.

INTEGRACIJA – Integracija predstavlja primenu etno-relativističkih načela na doživljaj sopstvenog identiteta. Osoba u ovoj fazi nije samo multikulturalna u smislu da je osetljiva za druge kulture, već je u isto vreme u stanju da se odvoji, distancira od bilo kog kulturnog konteksta (uključujući i svoj). Osoba ima doživljaj pripadnosti svojoj kulturi, ali je to ne ograničava da svoja iskustva, vrednosti i pogled na svet sagledava nezavisno od kulturnog konteksta. Ona je u isto vreme i deo kulturnog konteksta i nezavisna od njega.

MODUL 10

Kultura i identitet

Tema	Kulturni identitet odnosi se na osećaj pripadnosti velikim društvenim grupama (etničkim, religijskim, klasnim, itd.) (Gittens, 2017). Iako su kulture višedimenzionalne – pripadnici različitih kultura, iako se razlikuju, imaju i mnogo međusobnih sličnosti – veoma često se identitet jedne grupe pojednostavljuje i posmatra kao ekskluzivan u odnosu na ostale (van Dommelen, Schmid, Hewstone, Gonsalkorale, & Brewer, 2015). Opažanje kulturnog identiteta kao ekskluzivnog ima brojne negativne posledice po interkulturalne odnose i neretko doprinosi isključivanju pojedinaca samo na osnovu njihove grupne pripadnosti (van Dommelen et al., 2015). Stoga je diskotovanje kulturnog identiteta sa mladima značajno za povećanje njihove spremnosti da prihvate različitosti, te za generalno podizanje tolerancije prema drugim kulturama.
Ciljevi	Razvijanje interkulturalne osetljivosti; sticanje osećaja kompleksnosti kulturnog identiteta; razvijanje svesti o tome da su pripadnici različitih kultura često međusobno sličniji od pripadnika iste kulture.
Ciljne grupe i prosečan broj učesnika	Učenici srednjih škola (15-19 godina) 18-30 učesnika
Trajanje	45 minuta
Neophodan materijal	Flipchart sa pravilima, flipchart za pisanje, sticky notes, markeri, flomasteri, olovke.
Životne veštine koje će biti unapređene	Interkulturalna komunikacija; empatija; saosećanje; tolerancija u interpersonalnim relacijama; veština usmeravanja razvoja identiteta po modelu otvorenosti, razumevanja i prihvatanja.

AKTIVNOST 1: vežba Zajedničko tlo (10 min)

Uputstvo za facilitatore: Pripremite listove sa izjavama "Ja sam", koje ste prikupili na prvoj radionici. Podelite izjave svih učenika u grupe, tako da odražavaju sledeće kategorije: (1) društvene uloge (grupne kategorizacije), (2) one osobine koje verovatno deli većina učenika u razredu, i (3) one koje nisu etničke i verske kategorije koje polarizuju društvo. Takođe, možete iskoristiti i listu, koja se nalazi ispod, ukoliko vam se učini da nemate dovoljno zanimljivih podataka.

1. Ja sam učenik/ca.
2. Ja sam nezavisan/na.
3. Ja sam devojka.
4. Ja sam ljubitelj fudbala.
5. Ja imam 16/17 godina.
6. Ja sam veseo/la.
7. Ja sam sestra/brat.
8. Ja volim da plivam.
9. Ja igram basket.
10. Ja volim da pomažem drugima.
11. Ja sam prijatelj osobe koja ima nekog bliskog iz druge zemlje/kulture.
12. Ja sam prijatelj osobe iz druge zemlje/kulture.

Uputstvo za facilitatore: Na početku vežbe, zamolite studente da zatvore oči. Zatim započnite sa čitanjem odabranih izjava, jednu po jednu. Obavestite učenicima da, kada se izjava odnosi na njih, treba da podignu ruku (oči su i dalje zatvorene). Kad facilitator kaže da oni učenici sa podignutom rukom mogu otvoriti oči, to rade i tiho promatraju jedni druge. Ostali učenici treba da drže zatvorene oči. Treba naglasiti da oči treba držati zatvorenim kako pojedinačni učenici ne bi osećali pritisak prilikom deljenja ličnih iskustava, uverenja ili mišljenja. Nakon što uvide sličnosti, ponovo zatvaraju oči. Ovaj postupak se ponavlja sa ostalim kategorijama. Vežba može početi jednostavnim izjavama o uobičajenim fizičkim atributima (npr. pol ili boja kose), pa brzo preći na društvene grupe i uloge (npr. „Ja sam učenik“) i eventualno na detalje iz ličnog života (npr. „Ja sam srednje dete“). Pre nego što završite vežbu, osigurajte da svi učenici imaju bar jedan zajednički identitet ili ulogu koju dele sa drugima.

Pitanja za diskusiju:

1. Šta ste naučili od svojim drugovima i drugaricama iz razreda iz ove vežbe?
2. Šta ste naučili o sebi iz ove vežbe?
3. Šta mislite, koje osobine bismo delili sa osobama iz druge kulture, a koje bi nas razlikovale?
4. Kako se ophodite prema osobama koje ne pripadaju vašoj grupi?
5. Da li delite neke uloge sa osobama koje ne pripadaju vašoj grupi?
6. Koje kulturološke aspekte smatrate važnim za vaš identitet? (na ovo pitanje se nadovezuje naredni teorijski deo...)

Edukativni deo: Kultura i identitet (5 min)

*Naše društvo, kao i većina današnjih, sastoji se od više grupa ili zajednica, od kojih svaka poseduje svoj **kulturni identitet**. Pravo na kulturni identitet je pravo na posebnost i slobodu u ispoljavanju kulture (definisano u prethodnoj radionici) svake ljuske zajednice. Pravo na **nacionalnu kulturu** je otud jedno od osnovnih ljudskih prava, a odnosi se na jezik, tradiciju, kulturno nasleđe i osećanje nacionalne pripadnosti kao ključne aspekte.*

- *Kako se vi ophodite i šta mislite o ljudima koji dođu iz drugih zemalja u vašu? Zašto?*
- *Zamislite da vi odete u neku stranu zemlju, a ljudi vas osuđuju zato što želite da idete u džamiju/crkvu, navijate za Novaka Đokovića, ili čak pričate na srpskom kada vas zovu roditelji. Kako biste se osećali?*

Kulturni identitet se može vezivati i za različite socijalne grupe ili klase (poljoprivrednici, studenti, radnici, vojska...), religijske, polne i rodne, generacijske, subkulturne i mnoge druge društvene grupe; kod nas, različite regionalne pripadnosti (npr. Vojvođani, Crnogorci, Beograđani...) impliciraju i određene kulturne karakteristike; kulturne posebnosti se automatski učitavaju i u pojmove seosko i gradsko; itd.

*Činjenica je, takođe, da mi, kao građani savremenog društva, teško možemo imati samo jedan prost i jedinstven identitet, već negujemo **višestruke identitete**. To znači da iz različitih kultura uzimamo one aspekte koji nam se dopadaju i kreiramo sopstveni identitet. Danas možemo sresti veoma religioznog dečka koji je istetoviran; zgodnu devojkicu koja vozi šleper; Crnogorca feministu; policajca koji je član Mense (pojasniti reč) itd. (Jočić, et al. 2012).*

AKTIVNOST 2: *Moje/naše snage* (20 min)

Zamolite učenike da razmisle o tome kako bi sebe opisali – ko su, kojim grupama pripadaju, koje su njihove društvene uloge. Neka odaberu karakteristiku koju vezuju za sebe, a koju smatraju najvažnijim delom svog identiteta. Idealno je da ta karakteristika bude vezana za lične osobine, grupnu pripadnost, ili društvene uloge, pri čemu bi bilo dobro isključiti npr. uloge u porodici (sestra, brat, šurak). Takođe, neka isključe fizičke osobine. Odabranu karakteristiku treba da napišu na sticky note i zalepe sebi na čelo, tako da svi mogu da je vide. Neka prošetaju po učionici i grupišu se na osnovu sličnih karakteristika. Ukoliko primetite da je ostalo više učenika koji imaju raznovrsne izbore i ne mogu se priključiti nijednoj grupi, napravite od njih grupu onih koji su se našli zajedno sticajem okolnosti. Ovo kasnije možete iskoristiti kako biste prodiskutovali o tome kako nekada biramo grupu, ili bivamo smešteni u nju, iako možda nemamo mnogo sličnosti sa njenim članovima.

Neka se učenici fizički grupišu. Grupi treba da daju ime i da na list papira napišu najmanje **tri karakteristike** svoje grupe. Neka unutar grupe prodiskutuju i zapišu na papir zašto su ponosni što pripadaju toj grupi i kada im je bilo neprijatno zbog toga (dakle, ne toj trenutnoj grupi, već treba referirati na konkretnu karakteristiku po kojoj su se grupisali). Svako od učenika treba da napiše po jedan stereotip koji je u vezi sa grupom u kojoj je, ali koji se ne odnosi na njega/nju. Zapiše u sledećoj formi: Ja SAM: _____ (deo određene grupe), ali NISAM (stereotip) _____ (npr. Ja sam plavuša, ali nisam glupa). Na osnovu toga, treba da pokušaju da naprave grupni iskaz u formi: MI SMO _____, ali NISMO _____.

NAPOMENA: ukoliko grupa učenika iz šale napiše neke nasumične stvari (džedaj, super heroj, veštica) neka se grupišu kao šaljivdžije i neka se bave tim grupnim identitetom. Takođe, ako postoji grupica učenika koji kao svoju najbitniju karakteristiku stavljaju npr. ulogu u porodici (sestra, brat, itd.), pomozite im da prorade stereotipe koji se tiču toga što su napisali (npr. sestre su nežne, braća su jaka itd.).

Diskusija: Na kraju aktivnosti, svaka grupa treba da se predstavi na osnovu napisanog, a drugi komentarišu ili postavljaju pitanja. Objasnite da je sve ono što su naveli kao grupa neka vrsta stereotipnog mišljenja. To nam nekada prija, nekada ne. Pitajte učesnike, da li je lako biti deo mnogo grupa istovremeno, kako biti isti, biti poseban, pripadati, a ostati svoj. Ako ostane vremena, prodiskutujte o stereotipima vezanim za određene grupe.

Glavne poruke sa svih radionica:

Uputstvo: Podelite učenike u grupe od po 4-6. Zamolite ih da u grupama prodiskutuju i zapišu šta misle da su glavne poruke sa svih radionica.

Neke od poruka do kojih bi trebalo da dođu:

1. Identitet obuhvata mnogo različitih aspekata na osnovu kojih vi uvek možete da kažete „Ovo sam ja!“
2. Na moj identitet utiče ono kako me drugi ljudi vide.
3. Niko nema samo jednu ulogu, već mnogo njih i one se mogu dopunjavati.
4. Razni ljudi imaju iste uloge kao i ja.
5. Sličniji/a sam ljudima u svojoj okolini nego što sam mislio/la, ali ono što me čini različitim od većine me čini posebnim.
6. Pravo samopouzdanje dolazi iznutra i ne treba da zavisi od procene drugih.
7. Važno je da izrazimo svoje mišljenje i osećanja, ali i da uzmemo tuđe u obzir.
8. Kada se neko ponaša asertivno, veća je verovatnoća da će postići svoje ciljeve.
9. Ako poštujemo i razumemo sebe i druge, veća je verovatnoća da ćemo to dobiti i za uzvrat.
10. Za svaki problem postoji neko rešenje. Budimo kreativni!
11. Drugi nam mogu pomoći da sagledamo problem iz različitih uglova.
12. Komunikacija je ključ rešavanja konflikata; konflikti su često potpuno nepotrebni i ne bi ni došlo do njih da smo komunicirali na pravi način.
13. Uvek treba da uzmemo u obzir tuđe gledište i da pokušamo da razumemo osobu; time smanjujemo verovatnoću da dođe do konflikta, a ako dođe, povećavamo verovatnoću rešavanja.
14. Saosećanje je veština koja se uči i mi treba da iskoristimo prednost svakog iskustva kako bismo je razvijali.
15. Ponekad ljudi mogu da pomisle da biti saosećajan znači biti slab, ali to je vrlo pogrešna pretpostavka, jer nam saosećanje omogućuje da preduzmemo hrabre korake i iskoristimo naše veštine kako bismo nekome pomogli.
16. Jedan od načina da saosećamo sa drugima jeste da zamislimo kako bi nama bilo u toj situaciji. Dakle, treba da vežbamo i maštu i ljubav prema sebi.

17. Treba da se ponašamo prema drugima (ljudi, životinje, priroda) onako kako mi želimo da se ophode prema nama.
18. Empatija nam pomaže da oformimo bolje odnose sa drugima.
19. Svi imamo predrasude i podležemo stereotipima, ali je važno da mislimo o postupcima i evaluiramo sopstvene stavove kako bismo izbegli da povredimo druge.
20. Tuđe kulture su takođe lepe i drugi vole svoju kulturu i običaje, kao što i ja volim svoje.
21. Razlike nas čine bogatijim, a sličnosti bližim.
22. Kada bi postojala samo jedna kultura, onda ne bi bilo potrebe za izrazom "kultura".

Evaluacija (par minuta pred sam kraj)

Reference

- Jočić, A., ... et al. (2012). *Priručnik za interkulturalno učenje kroz dramu*. Beograd: Bazaart.
- Sklad, M., & Park, E. (2016). *Educating for Safe and Democratic Societies: The Instructor's Handbook for the Civic and Social Competences Curriculum for Adolescents UCARE* (pp. 25-31). Middelburg: University College Roosevelt.
- van Dommelen, A., Schmid, K., Hewstone, M., Gonsalkorale, K., & Brewer, M. (2015). Construing multiple in-groups: Assessing social identity inclusiveness and structure in ethnic and religious minority group members. *European Journal of Social Psychology*, 45, 386–399. doi: 10.1002/ejsp.2095
- Vranješević, J., Trikić, Z., Rosandić, R. (2006). *Za razliku bogatije – priručnik za interkulturalizam*. Centar za prava deteta, Beograd